Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

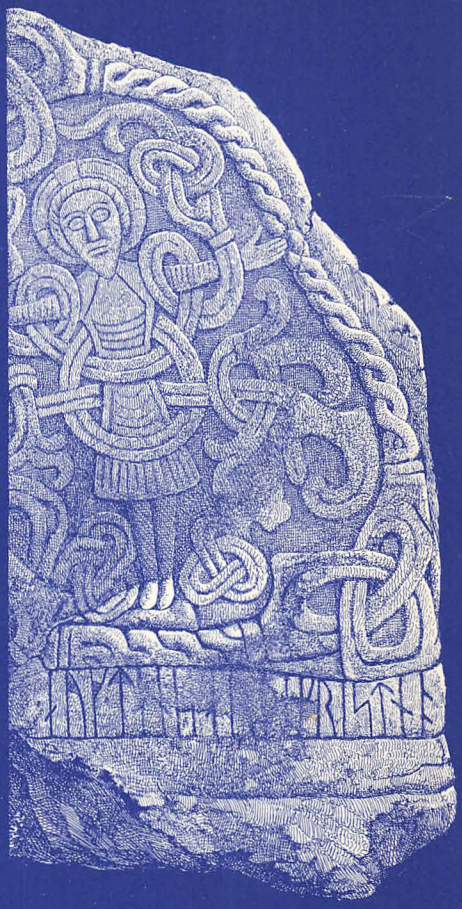

Stig Jørgensen

Danmarks kongemagt og dens fødsel

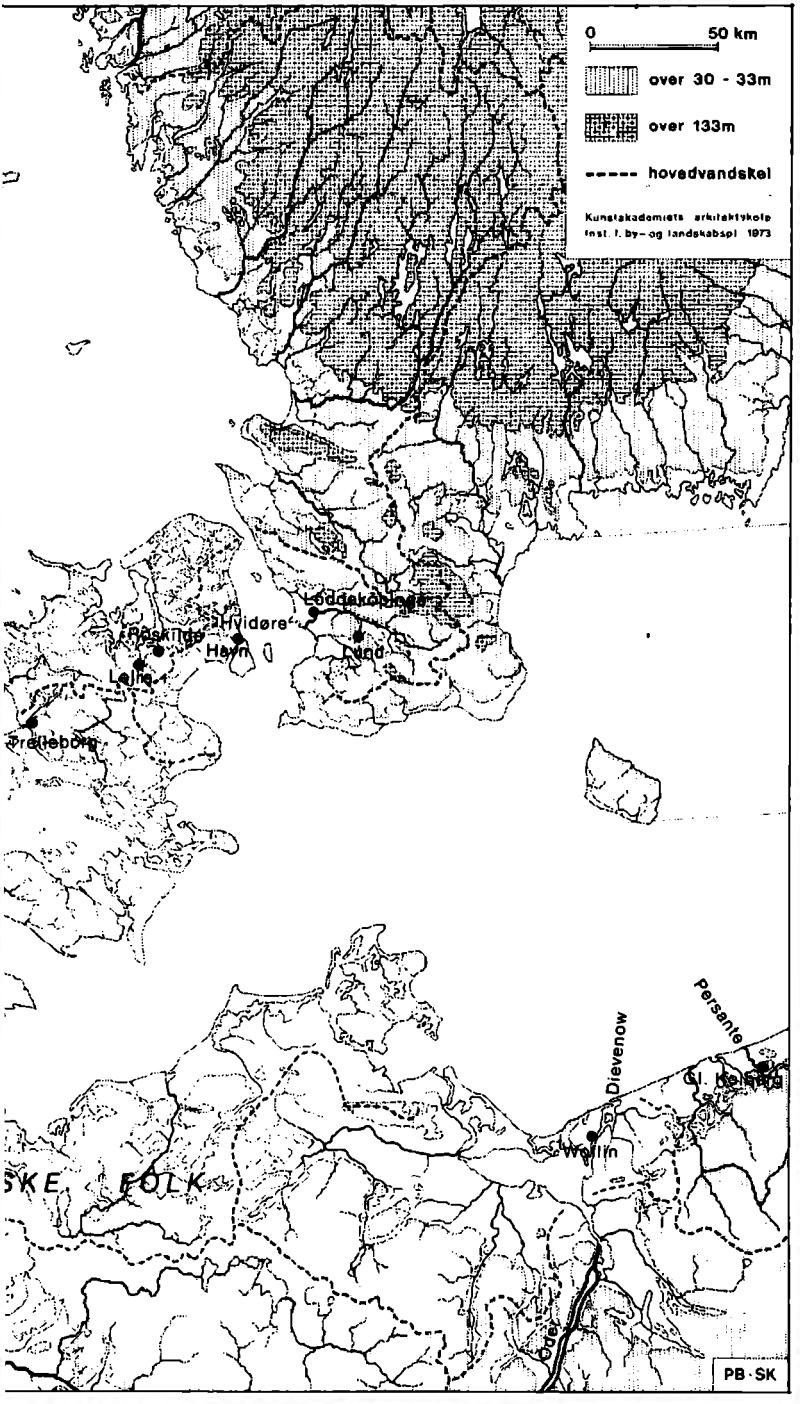
0
50 km
over 30 - 33m
over 133m
hovedvandskel
Kunstakademiets arkitektskole
Inst. f. by- og landskabspl 1973
Loddekøbinge
Hvidøre
Roskilde
Havn
Lund
Lejre
Trelleborg
Persante
Dievenow
Gl. Kolberg
Wollin
SKE FOLK
Oder
PB·SK

Stig Jørgensen

DANMARKS KONGEMAGT

og

DENS FØDSEL

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG
1987

Copyright: Aarhus Universitetsforlag, 1987
Sats: Werks Fotosats, Århus
Skrift: Garamond
Tryk: Werks Offset, Århus
ISBN 87 7288 070 8

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG
Aarhus Universitet
8000 Århus C

Oversigtskortet på omslagets inderside er taget fra *Kortlægning og historiske studier* (1973).

Indhold

Forord *7*

I Indledning. Historie. Kilder *11*

II Formål. Teori *16*

III Daner. Danmark *23*

IV Samfunds- og retsudvikling *25*

V Danmarks befolkning *33*

VI Hedeby - Slesvig. Handelsveje *36*

VII Jellingdynastiet. Kilderne *43*

VIII Teorierne *48*

IX Argumenter og slutninger *52*

X Konklusioner *56*

Noter *59*

Forord

Samfund uden skrift har ingen historie, de har i stedet sagn og myter. Det, der ligger mere end to til tre generationer tilbage, kan ikke belægges med vidnebevis, men kun med omsagn. Enhver generation kan fortælle om sine egne erfaringer, om hvad forældrenes generation og eventuelt bedsteforældrenes generation har fortalt. Den direkte formidlede erindring rækker ikke længere end disse tre generationer eller ca. 100 år tilbage.

En markant illustration til denne kendsgerning er Adam af Bremens beretning om sin samtale med Svend Estridsen (1019-1074), engang da denne var en ældre mand. Svend fortæller Adam om, hvad han »har erfaret« om sine forgængere som konger i Danmark fra slutningen af 800-tallet, men det fremgår med stor tydelighed, at alt hvad der ligger forud for hans bedstefader Harald Blåtands tid ligger i tåger. Vi hører vel om oldefaderen, Gorm den Gamle, men hans opfindelse og identitet er mere end usikker, og Adams og hans efterfølgeres forsøg på at udfylde tomrummet fører ikke til meget større klarhed, snarere tværtimod.

Havde vi ikke haft Jellingstenens uomtvistelige bevis for hans eksistens, kunne vi have været fristet til at tro, at kong Gorm aldrig havde været til. Disse runestene er så til gengæld også vore ældste historiske kilder og Danmarks dåbsattest. Vel optræder navnet »Danmark« i ældre udenlandske kilder, men det er første gang, det forekommer på skrift her i landet. Til gengæld har vi haft indenlandske og andre nordiske krøniker og sagaer, der på grundlag af en mundtlig tradition har bevaret en erindring om disse tidlige begivenheder, men »historie« er det ikke.

Saxos krønike, Svend Aggesens krønike og Roskildekrøniken er alle fra slutningen af 1100-tallet, og alle krønikeskriverne er impliceret i det politiske spil, som i denne periode udfoldes i kampen mellem stormændene og den voksende kongemagt og med kirken som den tredie part, der har fælles interesser med kongen i at styrke centralmagten på stormændenes bekostning, men samtidig ønsker at begrænse kongens magt så meget som muligt til fordel for kirken. De islandske sagaer er endnu yngre og har formentlig lånt træk fra den mellemeuropæiske heltedigtning. På den anden side har disse beretninger uden tvivl bevaret en kerne af historisk sandhed, i hvert fald i den forstand at de har bevaret et indre perspektiv i folkets selvforståelse.

Fra midten af forrige århundrede forlod historiefortællingen dette *indre perspektiv* og denne *syntetiske metode;* den måtte altså forlade sig på et *eksternt perspektiv,* eftersom alle de *skriftlige kilder* var udenlandske. Den tidlige Danmarkshistorie fik derfor ikke blot et flimrende skær afhængig af tilfældige skriftlige kilder, men tillige den forvrængede form, som er en følge af, at Danmark kun omtales i de udenlandske analer, når og i den henseende landet og dets forhold træder i forbindelse med udlandet, i denne periode - sen jernalder og tidlig vikingetid - overvejende i negativ betydning i forbindelse med krige og røvertogter.

Hvad der foregik inden for landets - eller landenes - grænser, får vi så godt som ingen oplysninger om, bortset fra nogle geografiske og etnologiske fakta. Her kan kun andre videnskaber give oplysninger fra sig: arkæologien, sprogvidenskaben og især stednavneforskningen, men også vej-, handels- og produktionshistorien.

Det er rimeligt at spørge, hvorfor jeg, der hverken er historiker, arkæolog, sprogforsker eller økonom, har kastet mig over et tema, som måtte forudsætte beherskelsen af alle disse videnskabers metode. Hvorfor og hvordan vil en jurist kaste sig over et emne, der er så overrendt af historikere, at bogstavelig talt enhver lille bid af kildematerialet er presset for den sidste dråbe? Måske netop derfor, og fordi der skjuler sig et drama bag indiciernes tåger. Måske fordi juristen er opdraget og uddannet til at beskæftige sig med og afgøre sager om emner, som han ikke har forstand på, på grundlag af sandsynlighedsregler og indicier. Derfor vil jeg heller ikke i det følgende forsøge mig med primære kildestudier inden for nogen af de nævnte videnskaber, men derimod med en vurdering af de allerede foreliggende forskningsresultater på baggrund dels af min almindelige juridiske sagkundskab, men dels også ved anvendelse af de yderligere perspektiver, som kan opnås ved inddragelse af retsteoretiske og samfundsvidenskabelige metoder.

Jeg har igennem en årrække interesseret mig for denne ældste del af Danmarkshistorien og fulgt resultaterne af de nye og spændende fund, som belyser især den nøjagtige datering af Hedeby- og Dannevirkeanlæggene, de såkaldte »Trelleborge«, Jellingkomplekset samt det ældste Ribe og Århus. Det var imidlertid læsningen af vejhistorikeren Hugo Matthiessens klassiske bog om Hærvejen, som satte gang i mine videre studier, og som fik mig til at tænke på Kristian Ringgaards disputats om det vestjyske stød, som på Vejleegnen trængte helt frem til Jyllands østkyst. Hvorfor taler man vestjysk og ikke østjysk dialekt i Vejle? Det var den visuelle overensstemmelse mellem de to forfatteres kort, som kaldte på en forklaring, en forklaring, hvis afdækning førte mig ud på mange vildsomme veje, og som alligevel ikke førte til målet, men dog til nogle hypoteser og teorier. Det er det fascinerende ved rekonstruktio-

ner på grundlag af et spinkelt og fragmentarisk materiale, at fantasiens bidrag ikke alene er tilladelige, men tillige nødvendige.

Det er da også et af mine resultater af arbejdet med de mange fremtrædende historikeres behandling af sagen, at de vel har været indbyrdes uenige og gensidigt anklaget hinanden for at digte, men at de alle i sidste ende har digtet deres egen historie, og hvad skulle de ellers have stillet op. Når jeg hermed præsenterer min egen version, er det på ingen måde, fordi jeg vil prætendere at være en bedre »historiker« end de mange kompetente fagfolk, men tværtimod fordi jeg håber på som outsider bedre at kunne se skoven for de enkelte træer og ved at kombinere de forskellige videnskaber med min egen at skabe en syntese, som paradoksalt nok forsøger at se begivenheder og sammenhænge ud fra et internt perspektiv, som et resultat af samspillet mellem samfundsmæssige funktioner og institutioner.

Under arbejdet har jeg modtaget betydelig inspiration og uvurderlig hjælp med fremskaffelse af det relevante materiale af professor Ole Fenger og lektor Helmuth Schledermann, og vore dygtige sekretærer ved Institut for Retslære, Aarhus Universitet, har udført mirakler ved tekstbehandlingsanlægget. For alt dette siger jeg dem tak.

Århus, januar 1987

Stig Jørgensen

I. Indledning. Historie. Kilder.[1]

Tidsrummet mellem 890 og 935 er et sort hul i Danmarkshistorien, hvilket er så meget mere beklageligt, som de begivenheder, der fandt sted i denne periode, er afgørende for forståelsen af Danmarks og kongemagtens tilblivelse.

Allerede denne indledende sætning indeholder så mange uklare ord og begreber, at det bliver nødvendigt med nogle præciseringer:

Hvad er historie? For mange et meningsløst spørgsmål; historie er naturligvis det, som er sket i fortiden. Men vanskelighederne består netop i at konstatere og beskrive, hvad der er »sket« i fortiden. Ligesom i en retssag har man ikke andet end bevisligheder til at verificere påstande om de rette sagsforhold, og i begge tilfælde kan beviserne være skriftlige, mundtlige og tinglige. For historien er de mundtlige vidnesbyrd af mindre interesse, medmindre det drejer sig om den nyeste tids historie, hvorimod de skriftlige kilder er af afgørende betydning for tiden efter skriftens tilsynekomst i landet.

Før Jellingstenene blev opstillet engang i midten af 900-tallet, har vi ingen indenlandske »skriftlige« kilder, bortset fra nogle enkelte runeindskrifter på stave og sten samt guldhornene fra Gallehus. Forsåvidt kan man sige, at historien i Danmark først begynder i 900-tallet, idet fænomener og begivenhder før den tid kun kan belægges med arkæologiske fund, som kun kan være indicier, hvis betydning må udfindes gennem *tolkning* ud fra en række forudsætninger om deres anvendelse. Ikke desto mindre kan arkæologiske fund, som vi skal se, benyttes som historisk kildemateriale, når tolkningsmulighederne er tilstrækkeligt begrænsede.

Det samme gælder »arkæologiske« data, som er oplagret i sproget. Det er en velkendt sprogfilosofisk erkendelse, at sproget bærer på hele den menneskelige kulturhistorie, og at det er muligt ved anvendelsen af forskellige analyseredskaber at destillere en del af denne historie ud af sproget, der forsåvidt kan være kilde også på denne måde. Den komparative sprogvidenskab kan f.eks. ved at søge tilbage til beslægtede sprogs fælles ursprog slutte sig til livsvilkårene på denne tid og dette sted. Ved at isolere de ord, som de indoeuropæiske sprog har fælles, har man kunnet konstatere, at stamfædrene i Vestasien et par tusinde år før vor tidsregning levede en tilværelse som agerbrugere organiseret hierarkisk med en konge som leder. Herved har vi ikke taget stilling til tvivlen, om det er folket eller sprog og kultur, som er vandret mod syd og

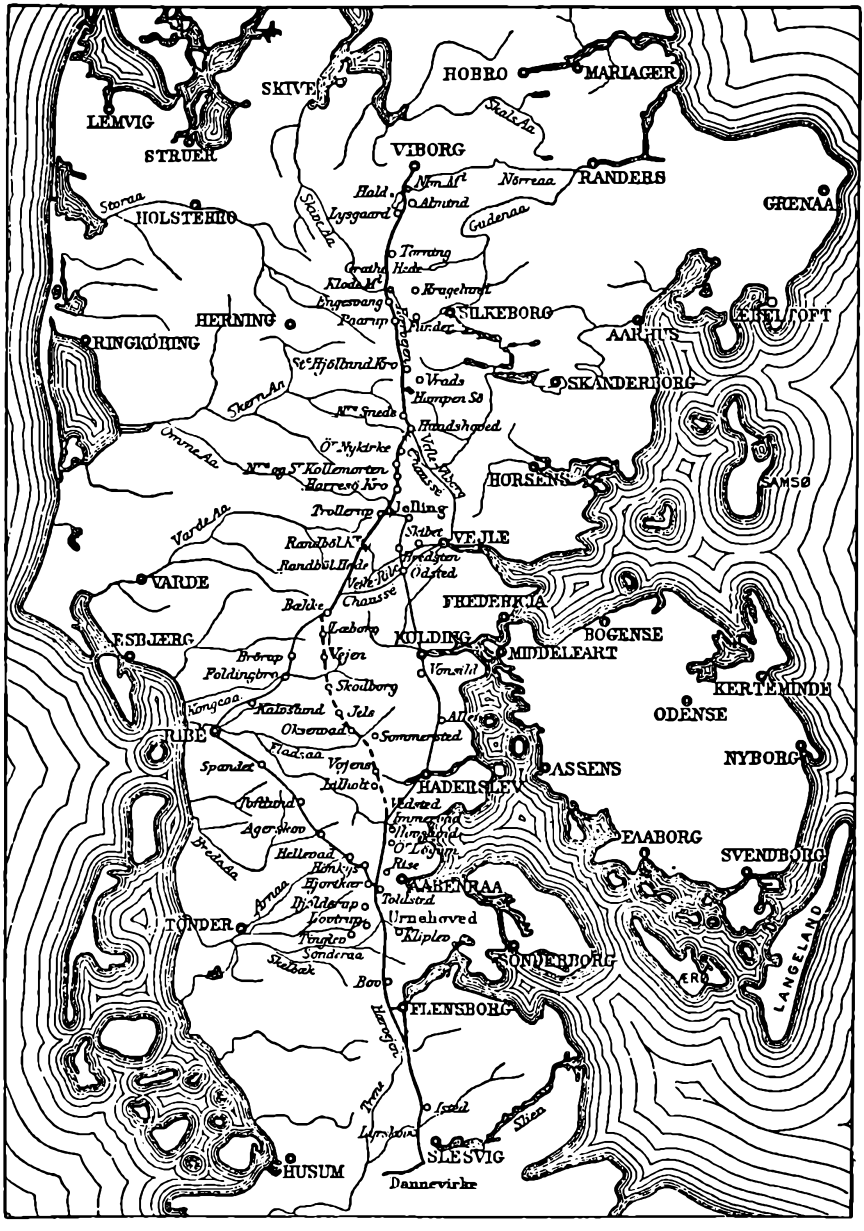

Hugo Matthiessens kort over den jyske hærvej. Fra *Hærvejen* (1930).

vest. På samme måde kan man ved at isolere låneord i et sprog med en vis sandsynlighed udtale sig om kulturforbindelser med andre (højerestående) kulturer - og tidspunktet herfor, i Norden f.eks. i finsk og grønlandsk.[2]

Også andre sproglige elementer kan bruges til at udtale sig om fortidige forbindelser, bl.a. kan kendte love for lydforskydninger i beslægtede sprog være oplysende, bl.a. den bekendte C - H forskydning mellem latinske og germanske sprog (Cimbrer - Himmerland); men som vi skal se, får sproglige sammenligninger især betydning for forholdet mellem dansk og angelsaksisk og for de nordiske sprog indbyrdes. Endnu på det tidspunkt da »historien« begynder, må man forestille sig, at de nordiske sprog er nærmest identiske (»dansk tunge«), men at dansk og svensk alligevel har nogle fællestræk, som allerede adskiller disse østnordiske sprog fra de vestnordiske i Norge og Island.[3] Disse forhold er, som vi skal se, blevet anvendt som støtte for forskellige teorier om de »historiske« begivenheder i den her behandlede periode (»svenskevældet i Hedeby«), men kan også anvendes som støtte for teorier om »danernes« oprindelse af og forbindelse med »sveerne«.

Tilsvarende kan kendskabet til lydudviklingen mellem de nordiske og de angel-saksiske sprog give oplysning om det »historiske« indhold i de gamle angelsaksiske digte »Widsith« og »Beowulf«, der handler om angelsaksernes og nordboernes fælles forhistorie. Her kommer vi frem til det kontroversielle spørgsmål om sagnenes og sagaernes kildeværdi. Tidligere blev de islandske sagaer og Saxo ukritisk lagt til grund som historisk materiale, medens en senere mere kritisk periode helt har villet frakende disse kildeværdi, især sagnhistorikeren N. Lukman,[4] der anså de nordiske sagaer for at være reproduktioner af mellemeuropæisk sagnstof nødtørftigt forsynet med nordiske navne og steder. I hvert fald i det omfang sagn og digtning støttes af sikre historiske kilder, kan de have en supplerende funktion, idet det ikke er urimeligt at forudsætte, at vigtige sagn og myter har en kerne af historiske kendsgerninger, som med forsigtighed kan uddrages; dette gælder for vor periode især de angelsaksiske oldkvad og de islandske sagaer.

Man kan også kun med forsigtighed anvende de gamle krønikeskrivere Saxo Grammaticus og Svend Aggesen, som for den forhistoriske tids vedkommende selv ukritisk benytter sagnstoffet. Hvis vi derimod går ud fra, at den oldengelske historiker Beda[5] havde ret i, at angler og sakser og jyder kom fra det syddanske og holstenske område o. 400 e.Kr., er det ikke mærkeligt, at Widsith og Beowulf,[6] som formentlig er nedskrevet ca. 300 år senere (o. 700), har bevaret en kerne af erindring om danernes og anglernes fælles forhistorie i egnene, omkring Flensborg og Slesvig Fjord. Det samme gælder Uffe-sagnet hos Saxo, som enten refererer til en angelsk kong Offa før eller efter emigrationen.

Også rent sproganalytiske slutninger kan indicere historiske fakta eller

sammenhænge. Hertil kan henregnes dels analysen af runerne på de to Hedeby vikingestene i striden om »svenskevældet« - er runerne danske eller svenske? - dels den tilsvarende analyse af runerne på guldhornene - er de nordgermanske eller vestgermanske d.v.s. er de danske eller ikke? Tilsvarende har man anført, at den »musikalske accent« i slesvigske og syddanske dialekter i et bælte over til Sverige taler for en forbindelse til Sverige. Spørgsmålet er så, om det indicerer en oprindelig forbindelse mellem det svenske og det danske sprog, eller om det skal indicere tilstedeværelsen af et »svenskevælde« i Hedeby i slutningen af 800-tallet og begyndelsen af 900-tallet.[7]

Her kommer samspillet med bl.a. *stednavneforskningen* ind i billedet.[8] Ud fra den forudsætning, at stednavnene er relativt konstante gennem tid uanset befolkningskarakteren, har man draget en række slutninger om bebyggelsernes alder og byggernes nationalitet, idet der synes at være enighed om den relative alder af bebyggelser med efterled som: -ing, -sted, der er de ældste, (2-400 e.Kr.) medens -um navnene er lidt yngre (o. 400), og -lev navnene kommer lidt senere, medens -by, -torp og -rød navnene hører hjemme i vikingetiden. Det kan man bl.a. slutte af den omstændighed, at de fornavne, som ofte indgår som forled i stednavnene, alle er førkristne i de første 3 grupper, medens kristne fornavne ofte indgår i den sidste gruppe, som også finder anvendelse i Danelagen i England, medens der er tvivl om -um navnene (engelsk -ham), om de er danskinspirerede eller af en fælles oprindelse på kontinentet, et argument, som får betydning for Hedebys historie.

Et af de mest intrikate sproglige argumenter er det, som angår reglerne for navngivningsskik i det angelsaksisk-danske kulturområde i vikingetiden. Hvis man f.eks. går ud fra en *opkaldelsesskik*[9] og en regel, som går ud på, at den første søn (som regel) opkaldes efter sin farfader, og den anden søn (som regel) efter sin morfader, kan der, i tilfælde af, at man kender navnene på en konges to sønner og f.eks. en af bedstefædrene, sluttes relativt sikkert til navnet på den anden. Det får betydning for den omdiskuterede identifikation af Gorm den Gamle, der på Jellingstenen optræder som grundlægger af det nye dynasti efter det såkaldte »svenskevælde« i Hedeby o. 900. Vi ved (fra Jellingestenen), at han havde en søn Harald (Blåtand), og vi kan læse i sagaerne, at hans kone Tyre (Danebod), som Saxo vil gøre til engelsk prinsesse, var datter af en konge eller jarl ved navn Harald i Holsten eller Syddanmark. Vi kan hos Saxo læse, at Gorm og Tyre havde en ældre søn, Knud (Danaast), som omkommer på vikingetogt i England. Hvis vi tror på oplysningerne i sagaerne og hos Saxo, skulle Gorms fader være Knud, og det kunne jo så være den Hardeknud, som Adam af Bremen taler om, selvom han kaldes Hardegon, og søn af en Svend, som kom fra »Normannien« (Norge eller Normandiet). Vi ved i hvert fald, at Svend, Knud og Harald går igen i den følgende kongeslægt, og i

vidt omfang i overensstemmelse med den nævnte opkaldelsesregel, som ganske vist kunne fraviges til fordel for andre (afdøde) mindeværdige mænd i slægten, ofte farbrødre og morbrødre, men også fjernere slægtninge.

Her kommer vi naturligt til en sidste sproglig kilde, nemlig *etymologien,* d.v.s. læren om betydningens oprindelse i historien, det gælder ikke alene stednavne, f.eks. betydningen af endelserne -ing, -um, -torp o.s.v., men også personnavnene. F.eks. er det interessant, at kongenavnet Gorm kan afledes af såvel *Gudrum* som *Guthorm*[10], der er af samme rod i angelsaksisk og nordisk, som *GudwormR;* -thormer betyder »den der viser ærefrygt«, medens -worm betyder »orm« eller »slange«. Sidstnævnte tolkning ville kunne forklare, at Adam af Bremen anvender den tyske form kong *Wurm.*

Selvom man altså ikke har egentlige »skriftlige« kilder til Danmarks historie før midten af 900-tallet, har vi dog de udenlandske, som nævnt *angelsaksiske,* Beda, *tyske,* Adam af Bremen, og *frankiske* annaler fra 800-tallets begyndelse til o. 900, da de frankiske annaler går i stå, netop i det afgørende øjeblik for Danmarkshistorien.[11] Derfor bliver de meget spredte og ufuldkomne kilder af meget stor betydning, og de er da også blevet genstand for megen og forskellig tolkning. Når kildematerialet er spinkelt, er fantasien både et nødvendigt og kærkomment supplement!

Til disse egentlige historiske kilder kommer tillige gamle romerske, hellenistiske, græske og arabiske beretninger om Danmarks geografi og befolkning fra historikere og rejsende: militære og handlende. De vigtigste er her østgoteren *Jordanes'* beretning om goternes historie og slægtskab med de nordiske folk, og *Tacitus'* skrift om germanernes liv og samfundsformer.

Endelig kan *vejene*[12] og deres linieføring tilsammen med andre trafik- og handelsruter over sø og land give grundlag for teorier om forbindelser (fund fra andre egne) og udviklingen af samfundsorganisationen, idet der er en formodning om, at en kongemagt bl.a. kan opstå, hvor der er brug for beskyttelse af handelsvejen på et svagt sted, mod betaling af beskyttelsespenge eller *told,* som er en af kongemagtens første indtægter, når man ser bort fra krigsbytte; senere kommer *møntskat, bøder* og *fredkøb,* men ikke egentlige skatter, der kommer langt senere i middelalderen.[13]

II. Formål. Teori

Hvis man går ud fra, at der er en sammenhæng mellem udviklingen af en kongemagt og tilvejebringelsen af et økonomisk overskud, som kan finansiere en ud over lokale og »horisontale« interesser gående politisk magt i retning mod »vertikale« eller »hierarkiske« strukturer, så må det være naturligt at søge efter sådanne videregående finansieringsmuligheder. Bydannelsen med arbejdsdeling og skabelse af værdier ud over konsumptionen, især ved håndværk og handel, er en af de kilder, som en voksende kongemagt kan øse af. De ældste danske byer Hedeby og Ribe er lokaliseret i det sydlige Jylland med Hedeby som den - formentlig - ældste og største, fordi de internationale handelsveje kom til at krydse Jyllands rod i løbet af 700-tallet. Indtil den nyeste tid var det den almindelige teori, at »Danmark« blev styret af en del regionale småkonger, og at »Hedebykongerne« var de mest magtfulde (Dannevirkeanlæggene), men i den seneste generation er det blevet almindeligt at betragte det »danske rige« som et samlet rige allerede fra 700-tallets slutning, selvom kongemagten undertiden kunne være svækket. Man kunne tale om (ældre) *»Hedebykonger«* (selvom disse i hvert fald tidvis havde en betroet mand (»greve«) i byen) og (senere) *»Jellingkonger«*.[14]

Med Romerrigets sammenbrud, slavernes indvandring i det mellemeuropæiske område og især arabernes fremtrængen i Middelhavsområdet i 700-tallet afbrødes de gamle handelsveje mellem Vesteuropa og Orienten, således at de nordiske lande blev formidlere af handelen ad de nye veje: ad de store russiske floder gennem Østersøen til Frankerriget med den frisiske handelsby, Dorestad, ved Rhinen som formidler af handelen ind i Centraleuropa. Teorien gik derfor ud på, at varerne blev transporteret med skib til det sted, hvor transporten over land var kortest, d.v.s. fra bunden af Slesvig Fjord til Hollingsted ved en biflod til Trene, hvortil enten skibene eller varerne blev transporteret og omladet, hvorefter de kunne sejles videre gennem Vadehavet til Dorestad. Samtidigt havde søtrafikken her forbindelse med den gamle hovedfærdselsåre, Hærvejen, gennem Jylland til Viborg og videre til Limfjorden. Det var tydeligt, at netop denne lokalitet havde stor betydning, eftersom det store voldanlæg, Dannevirke, på een gang kunne beskytte havnen og Hærvejen, som endte i en port i volden, porten mod de sydlige folkeslag.

Der har været fremsat et utal af teorier om sammenhængen mellem disse

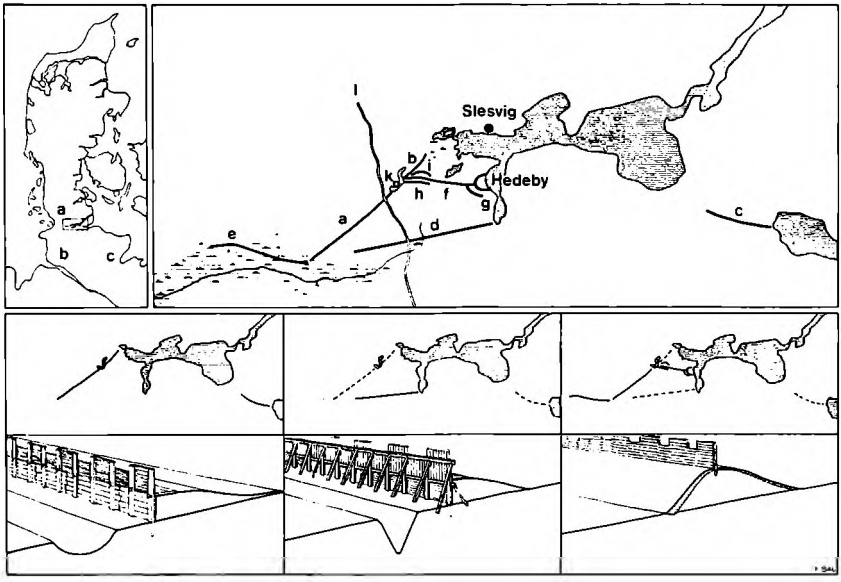

Dannevirke. Kortet foroven t.h. viser voldenes beliggenhed: a) hovedvolden, b) Nordvolden, c) Østervolden, d) Kovirke, e) Krumvolden, f) Forbindelsesvolden, g) Halvkredsvolden og Forvolden ved Hedeby, h) Dobbeltvolden, i) Buevolden, k) Thyreborg, l) Hærvejen. Tilsammen måler voldene ca. 30 kilometer.
Kortet foroven t.v. viser placeringen af danskere (a), saksere (b) og slaver (c).
Nederst voldforløbets udvikling med skematisk rekonstruktion af volde og grave.
Fra Else Roesdahl: *Danmarks Vikingetid* (1980)

lokaliteter, men antallet er blevet reduceret i den nyeste tid med den nøjagtige datering gennem kulstofanalyser af træmaterialerne. Det viste sig, at såvel Hedeby som de ældste dele af voldanlægget går tilbage til 700-tallet, d.v.s. til jernalderen forud for vikingetiden. Hermed var det nødvendigt at revidere de hidtidige teorier om kongemagtens alder, idet det står klart, at kun en samfundsorganisation, som omfatter større regioner end lokale samfund, har materielle og økonomiske ressourcer til at organisere og bygge så betydelige forsvarsanlæg og opretholde et *bysamfund.* Et bysamfund er i modsætning til en landsby en bebyggelse baseret på en mere vidtgående arbejdsdeling end en landsby, som vel kan have såvel håndværk som *handel ved siden af* agerdyrkning. Lindholm Høje, der går tilbage til det 6. århundrede, anses derfor for en landsby, medens Hedeby og Ribe, som går tilbage til det 8. århundrede, betragtes som egentlige byer, selvom der også var *landbrug ved siden af* handel og håndværk, som var dominerende.[15]

Hvis man går ud fra en sådan sammenhængende teori om kongemagtens forbindelse med handelsvejenes - især de udenlandske - udvikling, ville det væ-

Udbredelsen af »vestjysk stød«. Fra *Vestjysk stød* (1960).

re naturligt at søge forklaringen på kongemagtens flytning fra Hedeby til Jelling i en ændring af disse forhold - hvis der var tale om en flytning. Ser man på et kort, er det da også let at se, at Hedebys og Jellings placering kan opfattes som ensartet med en vis parallelforskydning. Lige som Hedeby lå ved en dyb fjord ved Hærvejen, ligger Jelling som den by ved Hærvejen, der ligger nærmest en naturlig havn ved den ligeledes dybe Vejle Fjord. Man kunne så give sig til at lede efter en udskibningshavn ved vestkysten, som kunne udgøre den vestlige ende af en landrute fra Jelling. Ribe ville i denne forbindelse være et naturligt gæt, eftersom den jo er samtidig med Hedeby og forsåvidt kunne være en konkurrent eller et alternativ til denne.

Et vægtigt argument for en sådan gammel øst-vest forbindelse gennem Midtjylland kunne hentes fra sprog- og dialekthistorien, idet det i en disputats af Kr. Ringgaard i 1960[16] blev påvist, at det såkaldte vestjydske stød netop på dette sted trænger helt frem til østkysten af Jylland, hvilket tyder på en ældgammel kulturel påvirkning i hvert fald til tiden før 1100-tallet. Stødgrænsen følger ellers det meste af vejen den hærvejslinie, som H. Matthiessen havde

angivet langs den jydske højderyg, med undtagelse af Sydjylland, hvor stødgrænsen går skråt mod vest fra Kolding til Tønder. Vi ved fra gamle kort, at netop trekantområdet mellem Vejle, Fredericia og Kolding var en nærmest ufremkommelig skovegn (den såkaldte Farris-skov), og at det samme iøvrigt gjaldt den vestfynske side af Lillebælt, som altså ikke som fra middelalderen til i dag var hovedfærdselsvejen mellem Jylland over Fyn til Sjælland. Trafikken gik netop fra Vejle Fjord over vandet til Odense og derfra videre til Kalundborg. I denne forbindelse er det da også interessant at notere sig, at netop Odenseområdets dialekt også har det vestjydske stød.[17]

Ud fra en bestemt teori om kongemagtens funktion var det derfor besnærende at forklare flytningen fra Hedeby til Jelling i 900-tallet som udtryk for en flytning af handelsvejen Hedeby-Hollingsted til Jelling-Ribe linien. Det var da nødvendigt at undersøge, om kildematerialet i videste forstand kunne støtte eller afkræfte en sådan teori. Selvom teorien ikke var rigtig, kunne eftersøgningen efter kildemateriale føre til opdagelse af elementer, som ikke tidligere var blevet fundet, fordi ingen havde søgt efter dem.

Det kunne være, at den grundliggende teori var urigtig eller unøjagtig; Hedeby-Hollingsted forbindelsen var måske slet ikke af den betydning, man havde troet. Det er der flere nyere historikere, der har ment, idet man vel har fundet tydelige spor af såvel øst- som vesthandel i Hedeby, men på den anden side (næsten) ingen spor af et omladningssted i Hollingsted. Man har også henvist til, at Limfjorden i hele jernalderen og vikingetiden var åben for øst-vest sejlads (og først sandede til i 1100-tallet), og at det ikke var uoverkommeligt for jernalderkøbmændene selv, trods (formentlig) manglende sejlføring, at sejle langs Jyllands vestkyst til Limfjorden, men at det tværtimod var det rimeligste, eftersom omladning to gange og en mellemliggende landtransport, ikke mindst med den tids primitive veje og landtransportmidler, var en urimelig forsinkelse og fordyrelse af transporten. Man har endelig også henvist til at ikke alene Lindholm Høje, men også tydelige spor af handelsforbindelser mellem Sverige og England, støtter en sådan opfattelse.[18] Problemet hermed er blot dette, at Lindholm-fundene næsten ikke indeholder spor af internationale handelsforbindelser.[19]

Det kunne ligeledes vise sig, at teorien om en Jelling-Ribe handelslinie var fejlagtig. Der har netop i de seneste år fundet en omfattende udgravningsvirksomhed sted i Ribe-området, som tydeligt har dokumenteret Ribes store betydning som udskibningshavn mod vest. Bl.a. er der fundet et antal frisiske mønter såvel i Ribe som i Dankirke. Derimod har man ikke fundet noget, der kan tydes som transitgods eller mønter fra det østlige udland. Hermed ville teorien om en aflastningslinie for Hedeby-Hollingsted linien være stærkt svækket, hvis denne linie - som det er betvivlet - havde nogen betydning.[20]

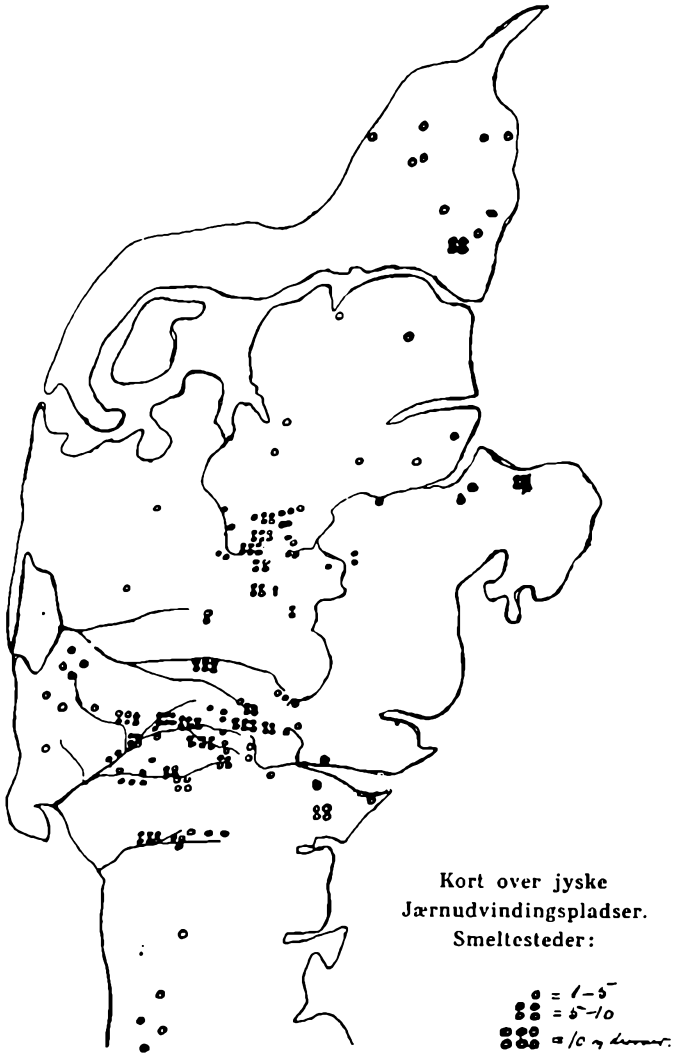

Rasmus Mortensens kort over jyske jernudvindingssteder. Fra *Jyske Samlinger* (1940).

Man måtte i så fald interessere sig for andre forklaringer på øst-vest-forbindelsen på dette sted, og altså også på kongemagtens flytning til Jelling. En sådan eftersøgning kunne implicere, at hele teorien måtte opgives, og at Hedeby-kritikerne derfor også måtte gives medhold. Hvis man ville fastholde handelsvejenes beherskelse som et væsentligt grundlag for politisk magt i jernalderen, måtte man altså overveje hvilke omstændigheder, der så kunne komme

i betragtning. Det ville så i højere grad være den indenlandske handel og dennes veje, som ville være en mulig forklaring. At der netop i jernalderen opstår et behov for intern handel over landsbygrænserne og dermed for regionale handelsveje er en nærliggende tanke, eftersom netop jernet, som lægger navn til tidsalderen, er et vigtigt materiale, som man har brug for ikke blot til våben, men også til landbrugs- og husholdningsredskaber. Jernet, som siden det 2.årtusinde før vor tidsregning havde været anvendt i det mellemste Østen, trængte langsomt mod nord og fortrængte hos os bronzen i århundrederne før Kristi fødsel. Jernet blev vel først importeret, men allerede tidligt lærte man sig at fremstille jern af myremalm, som afsmeltedes med trækul. Omfattende undersøgelser af udsmeltningsstederne har påvist, at jernfremstillingen i jernalderen var koncentreret på Vardeegnen, hvor man havde rigeligt med myremalm i egnens åer og vådområder samt store skovområder, som kunne afgive materiale til trækulsudvindingen. Jernfremstillingen fulgte en linie fra Varde til Vejleegnen og, efterhånden som skovene forsvandt, op langs Hærvejen til Silkeborgegnen, hvor der helt op i 1300-tallet blev fremstillet jern, idet man havde myremalm på vestsiden og skovområderne på østsiden.[21]

Ud fra denne teori ville det altså være jernet, som blev grundlaget for samfundsorganisationen udover bygdegrænserne og grundlaget for en kongemagt, som beherskede handelen med dette nødvendige råstof. En sådan teori ville på een gang forklare den påviselige kulturforbindelse mellem øst og vest på denne egn og samtidig forklare Jellings stilling som kongesæde, idet lokaliteten behersker dels den øst-vestgående og nord-sydgående landtrafik, samtidigt med at den udgør Hærvejens korteste afstand til Kattegat nord for Slesvig.[22]

Det er da også mærkeligt, at ingen faghistoriker har udtrykt en sådan tanke, der hidtil kun er formuleret af en amatørhistoriker, uden at faghistorikerne har taget udfordringen op.[23] Måske hænger denne restriktion sammen med historikernes traditionelle »humanistiske« og kildekritiske holdning, som hæmmer deres muligheder for at behandle historien ud fra en omfattende teori, som forudsætter tværvidenskabelig forskning og kombination af en række forskelligartede elementer. Måske er amatører i historievidenskaben ikke på samme måde blokeret af en strengt positivistisk kildekritisk metode, som ikke tillader fantasifulde tolkninger. På trods af tydelige bestræbelser i nyere historievidenskab på at betragte historien i et samfundsvidenskabeligt perspektiv, er det dog ofte således, at den samfundsvidenskabelige form er et dække for en marxistisk ideologi, eller således at de materielle elementer i fremstillingen ikke sættes sammen til en almindelig teori. Den strengt politiske historie er fortsat den mest fremtrædende forståelseshorisont. Den *mentalitetshistoriske* erkendelse af såvel de ideelle som de materielle, bevidste og ubevidste, fakto-

rers betydning både for udviklingen i samfundet og for historievidenskaben, har i hvert fald ikke præget de historikere, som hidtil har behandlet perioden.

Retshistorien vil måske snarere være tilbøjelig til at opfatte historien i en organisationsteoretisk og sociologisk sammenhæng, idet retshistorikeren til stadighed betragter de historiske fænomener som elementer i retlige institutioner, organisationer og regler med en materiel funktion og et samfundsmæssigt formål.

Inden vi går videre med en analyse og vurdering af kildemateriale og argumenter, er det rimeligt at rejse en række spørgsmål om ting, som hidtil er forudsat som kendsgerninger.

Der er bl.a. talt om »Danmark«, som om dette begreb kan betragtes som entydigt og som modsvarende de moderne realiteter såvel geografisk som organisatorisk; selvom det geografiske område måtte modsvare vore begreber i større eller mindre grad, er det ikke sikkert, at det organisatorisk er samme begreb. På forhånd ville det nærmest være utænkeligt, at »Danmark« skulle være en enhedsstat i vor moderne forstand.

I sammenhæng med dette spørgsmål står spørgsmålet, om begrebet »konge« (Hedebykonge, Jellingkonge) betyder det samme som i nyere tid, nemlig en person, som har civil myndighed over »Danmark« eller dele heraf, eller om der her er tale om et begreb, der udvikler sig og er under udvikling i den tid, vi her har til behandling.

Et tredie spørgsmål, som især får betydning for vor stillingtagen til problemet »Hedebyvældet« og dettes »fald« er forholdet mellem »Danmark« og »Sverige« i jernalder og vikingetid. Hvis det er rigtigt, som Jordanes skriver, at danerne er af sveernes æt, og at de altså er kommet østfra, er det rimeligt, at der er en nær også »dynastisk« forbindelse mellem danerne og sveerne. Hvis det er rigtigt, at øst-vest handelen gik over Hedeby i sen jernalder og tidlig vikingetid, er det på den anden side rimeligt, at sveerne, som stod for østforbindelsen fra Birka til Byzans gennem Rusland (d.v.s. Vikingeland), også ønskede at besørge den videre transport langs de syddanske kyster til Hedeby og denne transitby. I den overvældende litteratur om »Hedebyvældet« har sproglige særtræk i de herhenhørende dialekter (dobbeltaccent) og stednavne samt runeformer været anført som argumenter for en særlig »svensk« indflydelse i disse områder. Spørgsmålet har dog ofte været, om disse træk har kunnet bevise det, de skulle, eller om de måske er led i en større sammenhæng.

Lad os begynde med at se på det sidste spørgsmål, som trækker det første spørgsmål med sig.

III. Daner. Danmark

Historikerne har altid et overordnet formål med deres historieskrivning sammenfaldende med deres ideologi.[24] For Saxo og enevældens historikere var det kongeslægtens og rigets historie. Det er f.eks. rimeligt at forestille sig, at Valdemarerne har haft behov for at konstruere et ældre Lejrekongedømme tilbage i 500-tallet for at styrke legitimiteten af et dynasti, som formentlig ikke gik længere tilbage end til midten af 900-tallet, da Harald Blåtand flyttede det vigtigste kongesæde fra Jelling til Roskilde, og som især kunne have behov for en legitimation for det nye dynasti ved at knytte navnet til myten om en ældre Lejrekonge, *Ro*. For senere »demokratiske« historikere var det folkets historie, som var af interesse og genstand for videnskaben. Socialistiske historikere har ud fra en »materialistisk« opfattelse opfattet historien som beretningen om de undertryktes frigørelse. Ud fra en pluralistisk videnskabsteori er det rimeligt at forudsætte, at såvel ideelle som materielle faktorer i videste forstand har virkning som motiver og dermed også som tolkningsbidrag til historien.

Ud fra en retshistorisk synsvinkel er det ikke naturligt at regne med et samlet dansk rige før Jellingdynastiet. Allerede den omstændighed, at retsgrundlaget endnu ved indledningen til historisk tid er forskelligt for de forskellige »lande«, Jylland med Fyn, Sjælland og Skåne med Halland og senere Blekinge, tyder på, at Danmark ligesom de øvrige nordiske lande langt ned i tiden snarere har bestået af et antal retsfællesskaber, der har bestået ved siden af hinanden og først senere er blevet samlet til større rigsenheder. Tilstedeværelsen af tre-fire hovedtingsteder i Viborg, Ringsted og Lund tillige med Urnehoved i Sønderjylland, hvor kongerne også senere skulle hyldes - med Viborg som det fremmeste - tyder i samme retning. Der er derfor også større grund til at fæste lid til Olaf Tryggvesons saga, når der deri fortælles om kong Gorm, der vandt sig kongemagten ved at bekæmpe en række jydske småkonger, end de ræsonnementer, som vil se bevis for en gammel rigsenhed i beretningerne om kong Godfreds og senere Hedeby-kongers kontroverser med Frankerriget og de tyske kejsere i 800-tallet og opførelsen af Dannevirkes ældste dele og andre forsvarsanlæg til lands og til vands. En jydsk eller sønderjydsk vikingekonge ville i de vildsomme grænseområder, der jo er tale om, vel ligesåvel kunne holde et skrøbeligt frankervælde stangen, som de tyske germanerstammer tidligere kunne modstå det mægtige romerske rige.

Også sproglige argumenter taler mod tanken om en rigsenhed før 900-tallet. Navnet »Danmark« forekommer første gang i kong Alfreds oversættelse[25] i slutningen af 800-tallet, der omtaler, at Langeland, Lolland, Falster, Skåne, Jylland, Sønderjylland og mange øer hørte til Danmark, og første gang på dansk grund på den ene Jellingsten i midten af 900-tallet. Alle tidligere kilder fra 500-tallet (*Jordanes,* østgoteren, og *Prokop,* byzantineren) taler om danere og om danernes konge (Gregor af Tours omtale af vikingekongen Chochilaicus, som man har villet identificere med Hygelac i Beowulf),[26] endnu de frankiske kilder omtaler Godfred som danernes konge. En senere kilde, kejser Otto den Førstes privilegium om skattefrihed for kirkerne i Ribe, Aarhus og Slesvig fra 965, skriver »in marca vel regno danorum« (i danernes mark og rige).

Der er god grund til at betragte navnet »Danmark« som betegnelse for et »land« eller »landskab«, som har sin oprindelse hos de sydlige naboer, især hvis man accepterer den etymologi, som Niels Aage Nielsen lagde til grund, hvorefter folkenavnet »daner« skulle være det primære, og »mark« disses lokalitet. Ifølge samme opfattelse er folkenavnet afledt af indoeuropæisk: ætlen, »flade«, tysk: tenne, »logulv«, således at »danerne« skulle være »lavlændinge« og »Danmark« den slette (Hedeby), som var grænsen til disse lavlændinge.[27] Hvis der ikke er tale om en reduplikation i ovennævnte tyske privilegium, er det rimeligt at forstå lokaliteterne således, at danernes land er det primære, og at »danernes mark« er navnet på den sydlige del af Jylland, Slesvig, som i Orosia-oversættelsen også har sit særskilte navn, Sillende ved siden af »Jylland«, eller Reidgotland som Olaf Tryggvesons saga siger, at det tidligere var.[28]

Vi må også erindre, at »Danmark« første gang optrådte i danske kilder på Jellingstenen i forbindelse med Harald Blåtands påstand om, at han samlede »alt Danmark«. Hvordan stemmer denne påstand med almindelige samfundsvidenskabelige erfaringer, og hvordan stemmer denne påstand med andre fund?

IV. Samfunds- og retsudvikling

Den sammenlignende retshistorie har gjort den erfaring, at menneskenes samfundsorganisation udvikler sig fra samler- og jægersamfund med en horisontal struktur over nomade- og agrarsamfund med en tiltagende hierarkisk struktur som følge af behovet for større og større enheder og opgaver, som kun kan løses i fællesskab. Bydannelsen er en følge af en tiltagende arbejdsdeling med håndværk, handel og transport, som forudsætter et overskud i de umiddelbart fødeproducerende erhverv. Med tiltagende overskud i økonomien er det muligt at løse flere og flere fællesopgaver og dermed nødvendiggøre og finansiere højere og mere komplekse samfundsstrukturer. Den moderne statsdannelse og de internationale organisationer er svarene på den moderne teknologis masseproduktion og massebehov.[29]

Den romerske forfatter *Tacitus*[30] skriver i sit værk om germanerne, som han lærte at kende o. 100 e.Kr., da han opholdt sig ved hæren i grænseområderne, at kongen vel valgtes af slægter med ædel byrd, men at han ikke havde nogen retsskabende eller dømmende myndighed, der lå hos folkeforsamlingen, men primært en funktion som hærfører og religiøs leder, men i krigstid havde han såvel en militær strafferetlig som en eksekutiv myndighed i kraft af hærførelsen. Heller ikke egentlig administrative funktioner havde han i fredstid; i princippet var retshåndhævelsen en privat sag, oprindelig gennem slægtshævn og retorsion, senere gennem talion og bødebetaling. Endnu i vore landskabslove fra 1100-tallet i Valdemarstiden har centralmagten ikke nået absolut stilling som lovgivende, udøvende og dømmende magt. Så sent som Jydske Lovs Fortale fra 1241 taler om, at lovene vedtages af folket i forening med kongen, og endnu er retshåndhævelsen i vidt omfang en privat sag, selvom kongen som beskytter af kirken og de svage gennem sine fogeder skal bistå med inddrivelse af private bøder og derfor får en andel af disse og bøder for krænkelse af den første kongelige lovgivning, fredslovgivningen (kirkefred, landefred m.v.), som havde til formål at modvirke slægtsfejderne og styrke centralmagten: konge og kirke i forening.[31]

Der er altså ingen grund til at tro, at der findes noget økonomisk grundlag for eller mulighed for en for større geografiske områder fælles kongemagt eller i det hele taget verdslig administrativ og politisk magtudøvelse i jernalderen eller tidlig vikingetid. Det er først med den almenkulturelle niveaufor-

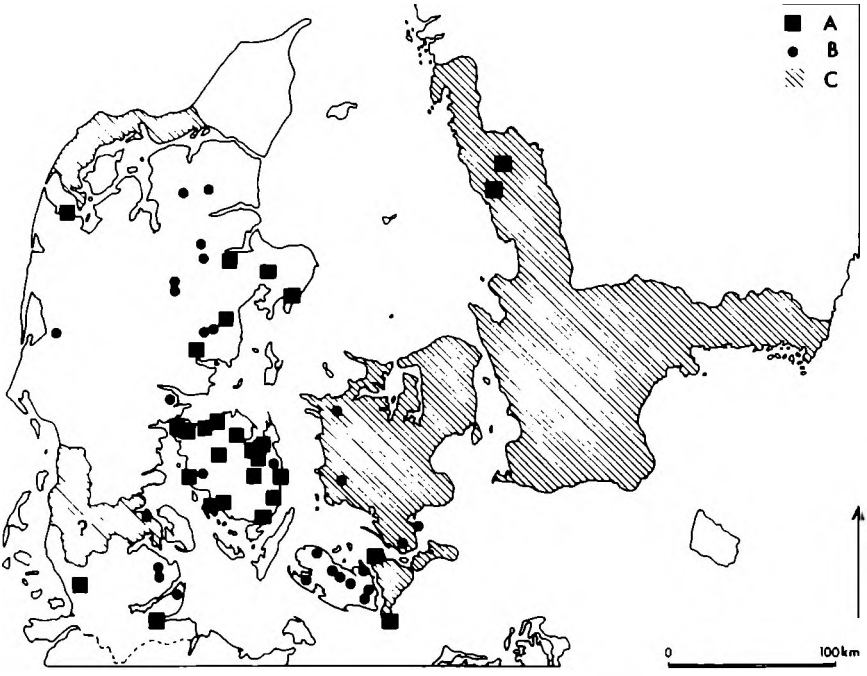

Den kongelige magtstruktur i det tidligt middelalderlige Danmark efter kong Valdemars jordebog fra omkring 1230. A) Patrimoniumgods, B) Sandsynligt patrimoniumgods, C) Område med ca. ét kongelev pr. herred. Fra Arvid Andrén, *Den urbane scenen* (1985).

Ud fra dette kort måtte man slutte, at Fyn, Østjylland samt Sydslesvig var kongeslægtens magtbasis.

skydning, der følger med kirkens fremtrængen til de nordiske lande med skriftlighed og overlegne organisationserfaringer, at kongemagten får en chance. Det er da også en acceptabel teori, at Harald Blåtand snarere benyttede sig af en voksende kristenbevægelse end tvangskristnede danerne; også erfaringerne sydfra kunne være overbevisende, og ved at tilslutte sig kristendommen fratog Harald den tysk-romerske kejser ethvert påskud til at lede et korstog mod danerne.

Desværre har vi ikke nogen mulighed for at slutte os tilbage til rets- og samfundstilstanden i vort land og de andre nordiske lande før kristendommens indførelse, idet skriften - bortset fra enkelte runeindskrifter - er indført med kirken, der tydeligvis har benyttet sig af sin strategiske position ved den nedskrivelse af sædvaneretten, som kirkens mænd forestod. Landskabslovene befinder sig i kampzonen mellem et traditionelt kollektivt slægtssamfund base-

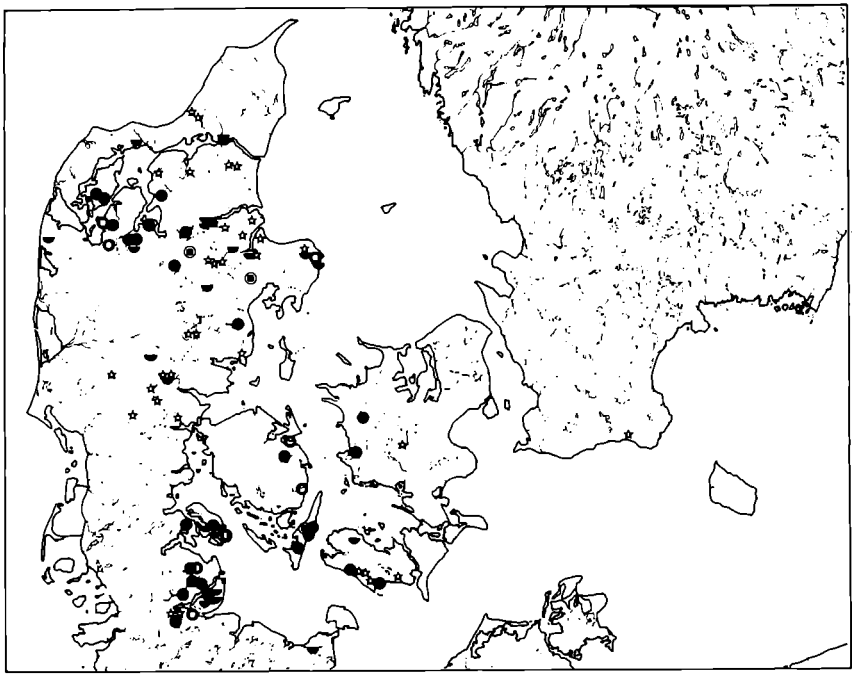

Fordelingen af runestene af Jellingetypen (stjerner), ryttergrave med stigbøjler og vognggrave (halvcirkler). Sort udfyldt cirkel angiver ryttergrav med sværd eller spyd, ring med udfyldt sort firkant ryttergrav med alene økse, og dobbelt ring en grav uden våben. Fra Klavs Randsborg, *The Viking Age in Denmark* (1980). Hvis Klavs Randsborg har ret i, at kortet viser udbredelsen af kongelige vasaller i senere vikingetid, og i, at Jellingekongerne betalte vasallerne med jord, måtte betalingen tages af kongens patrimonium, hvorfor overensstemmelsen med det foregående kort er interessant.

ret på konkrete sædvaner og en fremvoksende generaliserende samfundsorganisation og tiltagende tilløb til kirkelig og verdslig landskabs- og rigslovgivning med individerne i højere grad stående som undersåtter under centralmagterne end som dele af en kollektiv slægtsorganisation. Men man aner bag de ældste lag denne kompromisløse slægtorganisation, med kollektiv ejendomsret (»æt« er etymologisk udviklet af samme ord som ordet for »ejendom«) og kollektiv og objektiv (men privat) retshåndhævelse (»blodhævn«). Når kirke og konge skal kunne finansieres af et agrarsamfund, må konge og kirke have jordegods, idet dette var tidens vigtigste produktionsmiddel. Kirken for sit vedkommende skaffede sig jord gennem indførelse af det gamle romerske *testamentsinstitut,* som brød med den overleverede slægtsarveret, og åbnede for sjæle- og dødslejegaver til kirken. Kongerne fik vel en del af deres indtægter ved krig og plyndring, men hertil kom, at kongerne, som Tacitus

siger, blev valgt af fornemme slægter, som må have ejet meget jordegods (arvegods). Senere øgede kongen sine indtægter ved told- og beskyttelsesafgifter ikke mindst fra byerne, som stod udenfor slægtens og under kongens jurisdiktion, hvorfor stadsretterne også tidligt i middelalderen repræsenterede den kongelige lovgivningskompetence. Fra Slesvig Stadsret kender vi bl.a. eksempler på toldtakster til kongen for ind- og udførsel af varer fra byen dels ad søvejen mod øst dels ad landevejen bl.a. mod Hollingsted.[32] Senere fik kongerne som nævnt indtægter fra bødeandele og løskøbelse af fredstab. Derved øgedes *kongeembedets* jordegods, det såkaldte kongelev, som i modsætning til arvejorden ikke tilhørte kongen personligt. Som vi skal se, er kongelevene især koncentreret på Sjælland og i Skåneprovinserne, medens kong Valdemars jordebog fra 1200-tallet viser, at kongeslægtens arvejord især er at finde i Jylland-Fyn området, hvor kongeslægten altså må have haft sin basis.[33]

Ser vi på samfunds- og produktionsforholdene i sen jernalder og tidlig vikingetid, er det påfaldende, at man til i dag har set påfaldende få fund af landsbyer, hvorfor man troede, at befolkningen måske var tyndet ud i en klimatisk og af andre årsager uvenlig tidsalder. Nu var det imidlertid sådan, at de klimatiske forhold efter bronzealderens varme og tørre periode vel var blevet forværret med koldere og fugtigere tilstande, men at dette var sket i tidlig jernalder i århundrederne omkring Kristi fødsel, hvorfra man har mange fund. Forklaringen har man fundet ved udgravningerne af Vorbasse i det midterste af Sydjylland, hvor man har opdaget, at landsbyen var mobil og flyttede omkring inden for sit område. Jorden kunne for så vidt siges at blive udnyttet ekstensivt især til kvægavl, medens den senere stationære landsbybebyggelse hang sammen med mere intensive driftsformer og større vægt på kornproduktion i takt med de forbedrede jernredskaber, således at det egentlige landsbyfællesskab i senere vikingetid af nogle sættes i forbindelse med udviklingen af den store hjulplov, som forudsatte så mange trækdyr, at den enkelte bonde eller »boelsmand« ikke kunne holde dem alene.[34] Som vi skal se skete denne udvikling især på øerne og i det østlige Jylland, medens Vestjylland med de ideelle forhold for eng- og græsarealer bevarede den gamle ekstensive struktur med bygder med *-ing* og *-um* navne, der går tilbage til ældre jernalder og refererer netop til sådanne større og ekstensive bygder med kollektive tilhørsnavne i modsætning til de østlige egnes *-lev* og *-løse* navne med mere individualiserende forled, der tyder på mere lokale og intensive brugsformer.[35]

Selvom nyere fund fra yngre jernalder tyder på, at der fandtes en vis hierarkisk struktur, idet især Sejlflodsudgravningerne har vist sig at indeholde betydeligere bygningsværker, er der dog intet, som tyder på, at disse organisationer går ud over, hvad man skulle forvente efter almindelige erfaringer. Ser vi foreløbig bort fra de ældste dannevirkeanlæg, er der heller ingen større for-

svarsværker, der tyder på en central magt tidligere end sen vikingetid. Ved Lejre har man ganske vist udgravet større anlæg, men intet tyder på, at »Lejrekongerne« har levet der og regeret Danmark i jernalderen. Men der har formentlig der, som så mange andre steder, været lokale høvdinge og stormænd, som efter gammel indoeuropæisk sprogbrug kaldtes konger. Også vikingehøvdingene kaldtes i vidt omfang konger, og i de frankiske kilder og selv hos hovedkilden Adam af Bremens interview med Svend Estridsen tales der ofte om flere danerkonger, især i de kaotiske år i slutningen af 800-tallet og begyndelsen af 900-tallet (»svenskevældet«).

Det såkaldte »Olderdige« i Sønderjylland og de mange mindre vold- og digeanlæg, især langs Hærvejen op gennem Jylland, tyder da også på, at der har eksisteret større lokale organisationer ud over bygdeplanet, som i fællesskab har kunnet påtage sig forsvaret mod indtrængende fjender.[36] Det samme viser de såkaldte »Illerupfund« ved porten til »Åbobygden«, der tyder på, at større enheder fra denne bygd igennem længere tid har holdt stand mod bølger af indtrængende fjender, som ifølge fundene kan være kommet østfra, idet stil og runeformer peger mod Sverige.[37]

Men tilsammen taler disse lokalfund netop mod antagelsen af en central kongemagt før sen vikingetid, idet det jo også fremgår af de udenlandske kilder, at vikingerne var under ledelse af lokale stormænd, selvom medlemmer af forskellige kongeslægter kunne være med, medens det først er med Svend Tveskæg og Knud den Store, at større konger leder et vikingetog.

Og lad os så ikke glemme, at Harald påstod, at han samlede alt Danmark, en påstand, som bekræftes af den endelige datering af de såkaldte »Trelleborge« til o. 980. Det er i dag den ubestridte opfattelse, at disse borge derfor ikke er opsamlingskaserner for Svend Tveskægs vikingetog, ej heller blot civile beskyttede bebyggelser, men tværtimod primært »tvangsborge«, der har skullet sikre kongemagten kontrol ikke så meget med befolkningen som med de lokale »småkonger«, og sikre kongen kontrol med handels- og trafikforbindelserne til søs og til lands, måske især for at sikre kongens toldindtægter. Vi ved også nu, at forstærkningerne af Dannevirke, ringvolden omkring Hedeby og den store Ravninge bro over Vejle Ådal hører til samme periode, ligesom anlæggelsen af Århus som befæstet borg, mens kanalen over Samsøs hals er lidt ældre.[38] Medens Århus og Samsø beskyttede og kontrollerede trafikken fra Hedeby til Norge, beskyttede den store Aggersborg Limfjordstrafikken, der ligeledes havde betydning for Englands- og Sverigestrafikken (Sutton Hoo i England tyder på en sådan tidlig forbindelse),[39] ligesom vi ved, at Norges- og Jyllandstrafikken havde Limfjorden som udgangspunkt,[40] hvorefter den fortsatte over land til Hærvejen ved Viborg, og derfor måtte passere »Fyrkatborgen« ved Hobro, som kontrollerede al trafik mellem Limfjordsegnene og Syddan-

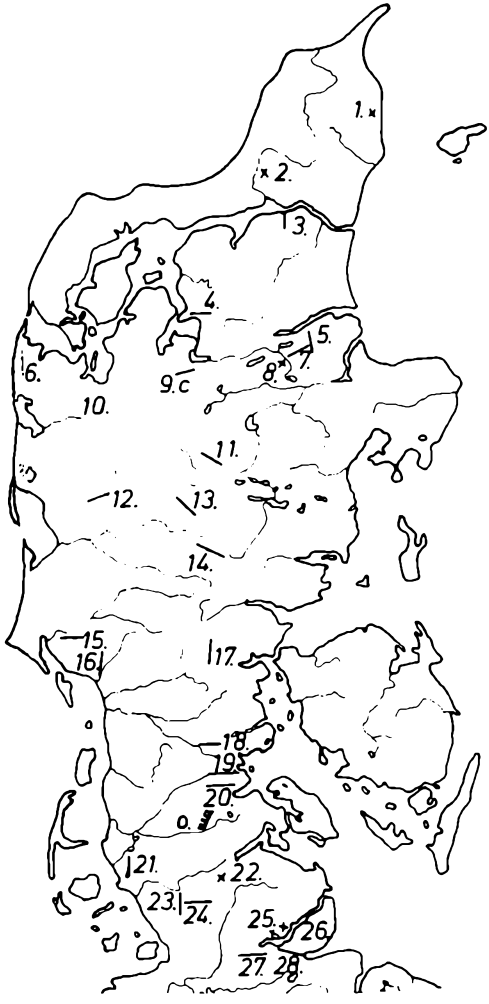

Folkevolde i Jylland. Fra *Olgerdiget* (1982).

mark øst for Salling.[41] Nonnebakken ved Odense kontrollerede ikke alene den dengang opdyrkede nordende af Fyn, men også trafikken mellem »Syddanmark« og Sjælland, idet Odense var transitområde, da Vestfyn var ufarbar, og linien Roskilde-Kalundborg var den fælles rute for Jylland-Fyn trafikken (Århus-Kalundborg, Odense-Kalundborg). Trelleborg ved Slagelse lå ligesom de øvrige »Trelleborge« således, at de kontrollerede trafikvejene i en landsdel og samtidig havde relativ let adgang til sejlbart vand, ligesom også Viborg og

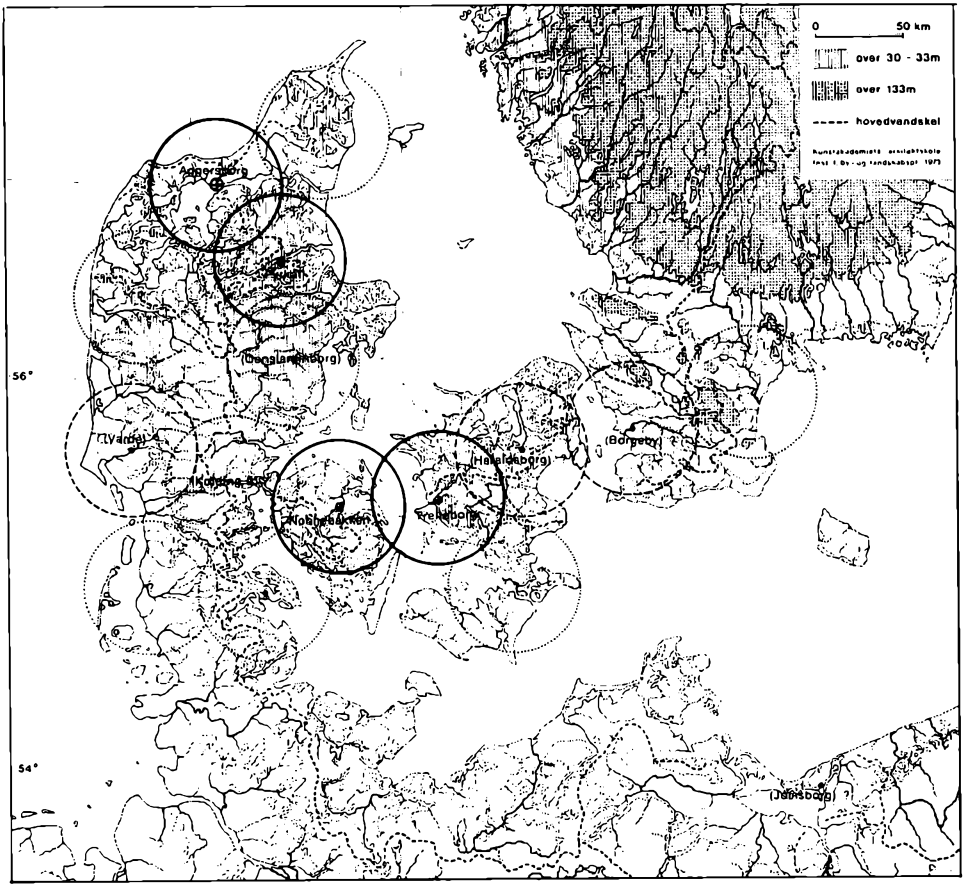

De fire kendte Trelleborge samt nogle hypotetiske »oplande«. Fra *Kortlægning og historiske studier* (1973).

Roskilde. Arkitekten og kartografen P. Bredsdorff har da også givet udtryk for den opfattelse, at der efter en vurdering af de geografiske forhold måtte forventes et antal »Trelleborge« mere, bl.a. en i Skåne-land og en ved Vardeegnen; faktisk mener han også at kunne finde spor af en sådan ringborg i det ældste Vardes struktur.[42]

Der synes altså at være gode grunde i jordfaste fund, som bekræfter Haralds påstand om, at han samlede Danmark og dermed grundlagde det danske rige og den egentlige kongemagt, som gradvis i forbindelse med kirken udviklede en central organisation, som i første omgang magtpolitisk førte til Svend Tveskægs og Knud den Stores erobring af hele England og ikke bare til mere eller

mindre organiserede vikingetogter enten med plyndring som ved Lindisfarne i 700-tallet eller med erobring af mindre landområder: Normandiet og Danelagen i 800-tallet. I den såkaldte Valdemarstid (fra midten af 1100-tallet til midten af 1200-tallet) nåede samarbejdet mellem konge og kirke sit første højdepunkt i nedbrydningen af det kollektive slægtssamfund mod det individualistiske centralsamfund, hvor konge og kirke havde hver sin interesse i individets frigørelse: kirken fordi det på een gang harmonerede med den kristne skyldlære og med interessen i gennem testamentsdispositioner at erhverve jordejendom, kongen fordi den centrale administration sikrede kongen indtægter, som kunne betale et landsomfattende magtapparat af fogeder udover kongens hird. Men først med den tredie Valdemar (Atterdag) indførtes spiren til det bureaukrati, som bliver grundstammen i den moderne stats funktion.

V. Danmarks befolkning

Ifølge den engelske forfatter Beda kom anglerne, sakserne og jyderne til England fra Slesvig-Holsten området, anglerne fra egnene nord og syd for Flensborg Fjord (Angel), sakserne fra egnene nord for Elben, medens der er tvivl om, hvor jyderne kom fra. Det er uvist, om de kom fra Jylland, ligesom det er uvist, om cimbrerne og teutonerne 500 år tidligere kom fra Nordjylland. Den mest nærliggende tanke er vel også den, at jyderne kom fra de frisiske egne i Sønderjylland, da friserne først senere sydfra vandrede ind i det vestlige Sydslesvig og Holsten. Ifølge Beda efterlod anglerne deres gamle land som tomt ødeland.

Når der kan være god grund til at fæste lid til Bedas oplysninger, selvom de refererer til begivenheder, som fandt sted 300 år tidligere, er det fordi arkæologerne har fundet, at netop egnene nord og syd for Flensborg Fjord i 400-tallets begyndelse, efter tilsyneladende at have været opdyrket, sprang i vildmark igen og iøvrigt prægedes af nye højmosedannelser, som på een gang kan understrege rigtigheden af og samtidigt antyde en forklaring på den kollektive emigration. Vi ved, at klimaet generelt blev koldere og vådere, hvilket netop var medvirkende til, at de tidligere åbne friluftshusdyrhold blev flyttet indendørs, hvilket karakteriserer de tidligere jernalderbopladser i forhold til bronzealderbebyggelsen. De forringede produktions- og levevilkår kan have medvirket til den omfattende emigration til England af de slesvig-holstenske stammer.[43]

Teorien om folketomheden i disse egne bestyrkes også af den omfattende vestslaviske indvandring sydfra og sandsynligheden af, at andre folk efterhånden indvandrede nordfra. Når vi så tænker på *Jordanes'* påstand om, at danerne var af sveernes æt og at de iøvrigt fordrev herulerne fra deres land, er det en rimelig tanke, at danerne er kommet øst fra og har bredt sig over Skånelandene og øerne i årene efter Kristi fødsel, og at de o. 400 trængte videre frem fra Fyn til Jylland og derfra videre ned i Slesvig, som formodes at være folketomt, hvorimod de ved deres fremtrængen mod nord støder på hård modstand fra beboerne, hvilket Illerupfundene kan være udtryk for. Andre har ligefrem i -lev og -løse navnenes koncentration på Sjælland og i Østjylland villet se danernes fremtrængen i ældre jernalder.[44] Andre har omvendt indvendt mod teorien, at -um navnene, der er ældre end -lev navnene, er så svagt repræsente-

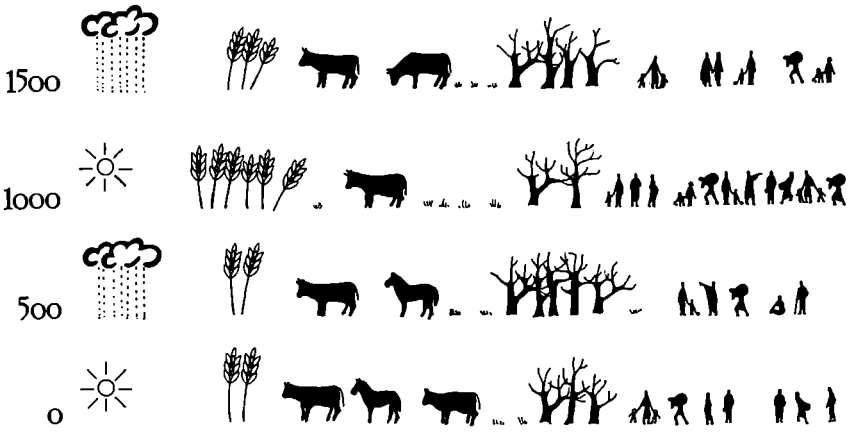

Korrelationer mellem klima, plantevækst (forholdet mellem skov og åbent land), agerbrug og kvægavl samt befolkningsstørrelse, 0-1500 e.Kr. fra *Historisk Tidsskrift* (1981).

ret i Slesvig, at der ikke kan være nogen forbindelse mellem Slesvig og det angelsaksiske England, hvor -ham navnene fra fællesgermansk tid (tysk og frankisk -heim) er almindelige. Herimod er det rimeligt at indvende, at denne omstændighed netop kan bekræfte teorien om den fuldstændige emigration fra landsdelen og den langvarige folketomhed, som har forstyrret den ellers almindelige stednavneinerti. At -um navnene breder sig i Jylland især i Limfjordsegnene kan enten skyldes en oprindelig stednavneskik eller være et resultat af en senere kulturpåvirkning fra det frankiske kulturområde, hvilket ville reducere Hedeby som handelscentrum i den senere jernalder og oppriortere Limfjorden som handelsvej, som andre har villet gøre.[45]

Som nævnt mente den byzantinske historiker *Prokopios,* at herulernes udsendig, engang da der skulle hentes et kongeemne i det gamle hjemland, »Scandia«, kom igennem danernes land, enten Slesvig eller Jylland.

Men teorien om danernes vandring fra øst mod vest i Danmark mente Johs. Brøndsted også at se bekræftet i en påfaldende statistisk forøgelse af langskallede personer på øerne i ældre jernalder, medens denne forskydning i langsommere tempo breder sig i Jylland med centrum i Lillebæltområdet.[46] Andre har indvendt, at fundene ikke passer med tidspunkterne, og usikkerheden er ikke hævet.[47] På den anden side er der, som påvist af især Erik Kroman, nogle særlige sproglige ejendommeligheder i de sydslesvigske dialekter og dialekterne på de sydlige øer i et samlet bælte herfra og over til Sverige, den såkaldte dobbeltaccent i stedet for stød, ligesom nogle -by navne, i samme bælte iøvrigt, kunne tyde på en svensk bosættelse her og i Hedebyegnen.[48] Andre har ind-

vendt, at et kortvarigt »svensk vælde« o. 900 ikke varede tilstrækkeligt længe til, at det kunne medføre så radikale sprogejendommeligheder. Heller ikke runeindskrifternes tolkning tyder på nogen afgørende svensk indflydelse.[49]

Det kan få en til at forestille sig, at der snarere er tale om en massiv og langvarig forbindelse mellem Sverige og Sydslesvig over denne »bro«, hvilket kunne stå i forbindelse med teorien om danernes indvandring ad denne vej og iøvrigt med den svenske interesse i senere at betrygge handelsvejen fra Birka til Hedeby, som netop gik ad denne rute. Teorien kunne hænge sammen med den tidligere omtalte ejendommelighed især i vestjydske dialekter - det vestjydske stød - som netop går videre end det almindelige stød i ødansk, men som ikke findes i det østlige og nordlige Jylland bortset fra Vejle-Jellingområdet.

I stedet for et »svenskevælde« i denne tid kunne der være tale om, at en gren af Hedebydynastiet har holdt til i Sverige og har overtaget magten i Hedeby, enten fordi der forelå et magtvacuum på grund af de mange vikingetog, eller fordi de var de nærmeste arvtagere.[50] Denne tankegang støttes også af den omstændighed, at den tidligere Godfred-slægts arvinger søger tilflugt i Sverige, da en anden gren med Harald (Klak) og Sigfred tilriver sig magten, men iøvrigt senere fordrives af de fra Sverige hjemkommende arvinger, medens Harald og Sigfred iøvrigt optræder i den senere historie som »konger« i forskellige egne og konstellationer i alliance med frankerne, som støtter hans (Haralds) prætentioner.[51] Men vi læser også senere hos Adam af Bremen, at mange var konger - ikke altid efter hinanden - men også måske ved siden af hinanden. Problemerne for os opstår, især fordi »kilderne« til vor tidligste historie af naturlige grunde alle er udenlandske og de fleste tyske, således at vi kun ser en lille del af Danmark og derfor har svært ved at vide, hvor meget denne »Hedeby«-historie dækker over. Men om noget »svenskevælde« var der nok ikke tale.

Derimod er det uomtvisteligt, at de urolige tider i vikingetogenes største periode i 800-tallets slutning og 900-tallets begyndelse får stor indflydelse på udviklingen både i landets økonomi og organisation. Store rigdomme bringes hjem, og meget lærer man derude om »moderne« samfundsorganisation. Det ville da også være naturligt at forestille sig, at den omvæltning, såvel i dynastisk som i organisatorisk retning, der finder sted med Jellingdynastiets fremkomst i 930'erne, har noget at gøre med de tumultariske tilstande og med de forudsætninger, som vikingetogene iøvrigt skaber.

Der er god grund til at tro på, at vi skal se i denne retning, når vi skal finde forklaringen på begivenhederne i denne periode.

VI. Hedeby - Slesvig. Handelsveje

Som sagt ovenfor betyder den omstændighed, at det tidligste historiske kildemateriale til Danmarks historie hovedsageligt stammer fra det sydlige - og vestlige - udland, at billedet bliver fortegnet. Som det er sagt, er Danmarks historie i vidt omfang historien om forholdet til Tyskland, medens Tysklands historie især er forholdet til Frankrig. Derfor er Danmarks historie næsten ukendt i Tyskland, selv i de slesvig-holstenske grænseegne. Personligt har jeg måttet belære en tysk familie fra egnen om Hedeby-anlæggets og Slesvigs rolle i Danmarks historie, hvilket er symptomatisk for forholdet mellem danskeres og tyskeres historieopfattelse. Som nævnt er navnet på vort land - Danmark - sandsynligvis også bestemt af en udenlandsk opfattelse - et grænseområde - enten i den forstand, at det er betegnelsen for alle danernes territorium, eller den mindre del, som stødte op mod de tyske områder. Som nævnt kunne visse kilder - især Prokopios - tolkes således, at danernes område - foruden øerne - kune omfattede den sydlige del af Jylland, medens den nordlige del beboedes af andre folk (Haruder, Reidgoter, Cimbrer o.s.v.)[52].

Vi har erkendt, at Dannevirkeanlægget, der går tilbage til 700-tallet, forudsætter eksistensen af en større økonomisk-politisk organisation allerede da, men ikke at den omfatter hele Danmark. Men hvis den gør det, er det på den anden side klart, at forholdet til de sydlige naboer havde højeste prioritet i et sådant riges situation, eftersom kongemagten var knyttet til denne grænseegn eller rettere sagt til selve grænsen.

Hvorom alting er, så var Hedeby den første og længe den største by inden for det danske område. Nyere dateringsresultater viser, at byen har sin oprindelse i midten af 700-tallet altså samtidigt med Ribe og ét århundrede før Viborg, Århus, Odense samt Roskilde. De ældste dele af byen kan dateres samtidig med de ældste dele af Dannevirkeanlæggene. At der oprindeligt ikke var volde omkring byen - der tværtimod lå syd for hovedvolden - viser, at den ikke var anlagt af militære grunde som f.eks. Århus, men at den har haft en civil funktion. Det fremgår da også både af de historiske kilder og af de rige fund, at den først og fremmest var en handelsby. Det, som har givet anledning til tvivl, er blot, om denne handel primært var en international transithandel mellem Øst- og Vesteuropa med landtransport over Jyllands rod til Hollingsted og videre søtransport til det vestlige marked og vice versa. At det var en internatio-

nel handelsby fremgår af beretningen om at kong Godfred efter et angreb på de vestslaviske abodritter, som på denne tid (o. 800) boede i det østholstenske område, i alliance med frankerne ved sin tilbagetrækning medtog købmændene i havnebyen »Reric« (som kan være Lübeck eller Kiel) og flyttede dem til Hedeby med deres handel. Der er da også fundet adskillige frisiske mønter og andet frisisk fundmateriale i Hedeby, som dokumenterer tætte forbindelser med Dorestad, denne vigtige handelsby ved Rhinen, der formidlede en stor del af det frankiske riges handel, efter at araberne havde blokeret den direkte østhandel over middelhavet.[53]

Som det fremgår af ovenstående beretning om Godfreds aktion, er det indlysende, at Hedebys oprindelse primært havde med handelen at gøre, men det er ikke indlysende, hvilken karakter denne handel havde, om der var tale om international eller national handel, eller om der var tale om transit med omladning i Hollingsted. De kritikere, som henviser til, at der ikke i Hollingsted er fundet noget kajanlæg eller andet, som sandsynliggør teorien om en sådan transit, har nok i princippet ret, selvom der i den senere stadsret for Slesvig under toldindtægter også tales om udførselstold ad vejen til Hollingsted. Det er også (foreløbigt) rigtigt, at der ikke langs ruten fra Hedeby til Hollingsted er gjort fund, som tyder på en vigtig transportrute. Det er også rigtigt, at fundene i Hedeby primært er af frankisk og frisisk oprindelse snarere end af østlig, men på den anden side er der ingen tvivl om såvel de nordlige som de østlige forbindelser fra Hedeby, hvad den engelske Orosius-oversættelse tyder på med beretningerne om hhv. Ottars og Wulfstans rejser fra Skiringssal i Vestfold til Hedeby og fra Hedeby til Truso ved Weichsel.

Om specielt Ottars rejse siges, at han på første del af rejsen havde Danmark, d.v.s. Vestfold og Halland på sin venstre side, hvorefter han havde hav på alle sider, indtil han havde Jylland og Sillende på højre side og sejlede mellem mange øer, inden han kom til Hedeby, dera ligger mellem venderne, sakserne og anglerne og tilhører danerne. Wulfstan havde først Vendland til styrbord og om bagbord Langeland, Falster og Skåne, som hørte til Danmark, hvorefter han senere til styrbord havde Bornholm, som sin egen konge, og til bagbord Blekinge, Øland og Gotland, som hørte til Sverige.

Der er altså ingen tvivl om, at Hedeby havde livlige forbindelser både mod øst og vest, men derfor behøver man ikke at forudsætte en omladning over Hollingsted. Selvom det måske ikke var umuligt at transportere datidens skibe på ruller fra Hedeby til Hollingsted, er den gamle forestilling om denne trafik utvivlsomt urealistisk, eftersom vandskellet de fleste steder ligger ca. 20 m oppe og den korteste afstand er 15-20 km. Af samme grunde er det heller ikke sandsynligt, at der er hold i ældre teorier om en kanal mellem Hedeby og Eider/Trene systemet.[54] At man ikke har fundet spor af en landtransportrute til

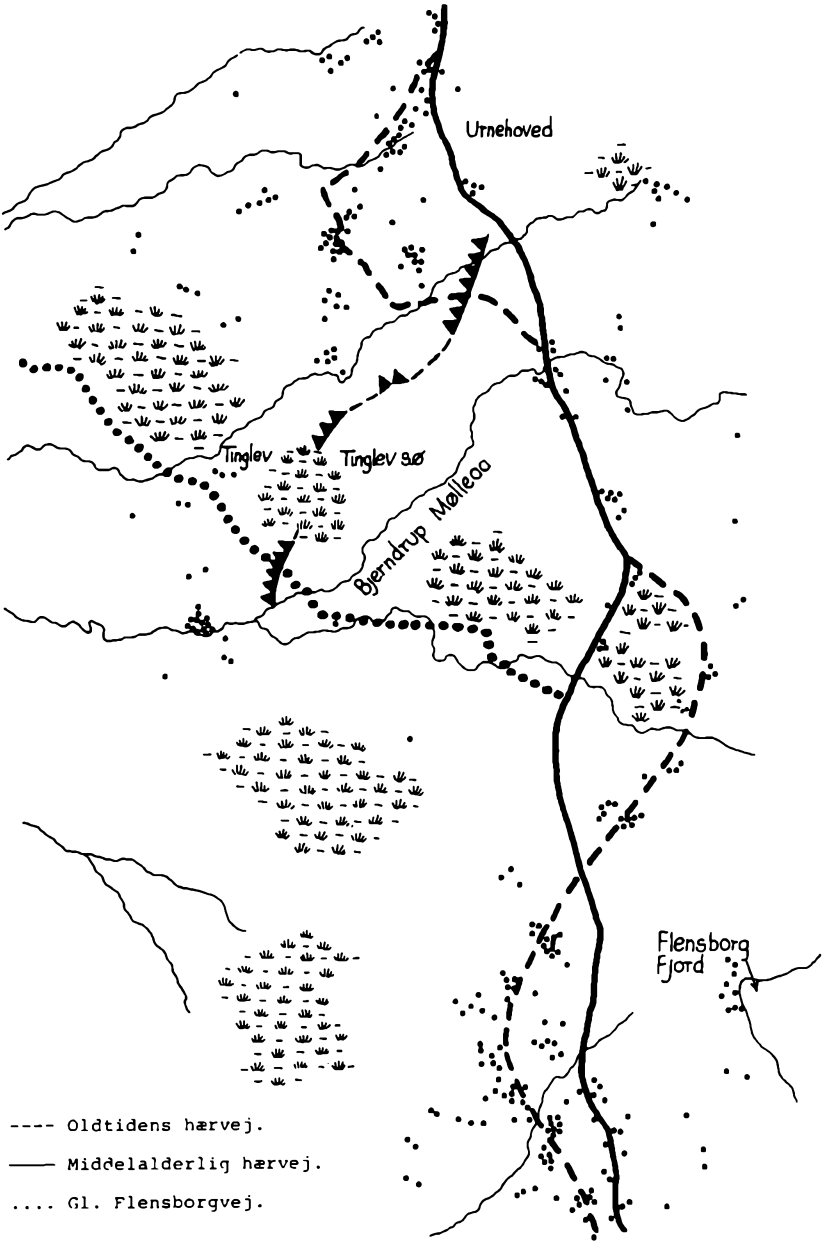

Hærvejen mellem Urnehoved og Flensborg. Stiplet linie: oldtidens hærvej, optrukket linie: middelalderlig hærvej, punkteret linie: Gl. Flensborgvej. Fra Hans Neumann, *Olgerdiget* (1982).

Hollingsted er dog ikke afgørende, idet en stor del af transittrafikken bestod af slaver, som naturligvis har kunnet gå selv. Alligevel er det det sandsynligste, at trafikken fra Hedeby mod vest har fulgt de ældgamle vejforbindelser mod syd, som lige fra stenalderen har været anvendt til flinteksporten. Der er blandt arkæologer og vejhistorikere en voksende forståelse for, at landevejstransporten tidligere har været stærkt undervurderet i forhold til søtransporten. Dejbjergvognen er et talende vidnesbyrd om, at landtransport på hjul var særdeles aktuelt i jernalderen, og selvom det meste person- og kvægtransport foregik til fods, har vognene fra gammel tid været et vigtigt transportmiddel.[55]

I dette århundrede har vejhistorikerne godtgjort, at der lige fra stenalderen har eksisteret et vidt forgrenet vejnet især i Jylland. Selvom teorien om, at rækker af oldtidshøje fra vest ved Brobjerg mod Skive og derfra mod sydøst til Viborgegnen er udtryk for tilstedeværelsen af en ældgammel hovedlandevej fra Vestjylland til vandskellet, ikke er dækkende, er det på den anden side klart, at der fra de ældste tider har gået veje fra bygd til bygd, og at der har været en dialektik i forholdet mellem bebyggelse og vejforbindelse.[56] I hvert fald kan man påvise eksistensen af gamle vadesteder og broanlæg over vandløb og vådområder, hvor man skulle forvente det på grundlag af fund af derimod pegende højrækker.[57] At vejtrafikken på den tid af nødvendighed måtte holde sig så vidt muligt til vandskellene, da man ikke havde tekniske og økonomiske muligheder for større broanlæg, er åbenbart. H. Matthiessens banebrydende hærvejsforskning viser[58] med al tydelighed *dels* at der fra de ældste tider har gået en hovedfærdselsåre fra Viborg i nord til Hedeby i syd, *dels* at den til stadighed har fulgt »de tørre skos« princip ved at holde sig på det jydske vandskel. Af det ældste navn, Hærvejen, fremgår det, at vejen har haft militær betydning, og moderne militærteoretikere er ikke i tvivl om, at den der dengang militært skulle forsvare de danske territorier, skulle beherske hærvejen og især den midterste del omkring Jelling.[59]

Men vejen har fra de ældste tider været både transportvej af flint og rav og rejserute for rejsende fra Norge og Island, hvad vi har flere beretninger om. Hærvejen har altså haft blandede militære og civile funktioner, men i begge tilfælde er det vigtigt, at den forbinder Limfjordsegnene med grænseegnene mod syd og på een gang forener de vigtigste søtransportcentrer og tilvejebringer den mindst komplicerede og dermed hurtigste rejserute fra nord til syd. Viborg er formentlig opstået som et religiøst og retligt knudepunkt med et vi og et landstingsted, netop fordi den lå bekvemt i nærheden af en gren af Limfjorden og i krydset mellem de store landeveje.[60] Den ene var hærvejen, som ad to ruter fortsatte over Fyrkat henholdsvis til Aggersborg og til Lindholm, Aalborg, der begge repræsenterer de bedste overgangsmuligheder over fjorden, hvis trafik ligeledes kontrolleres herfra.[61] Den anden senere »Kongevej« fra

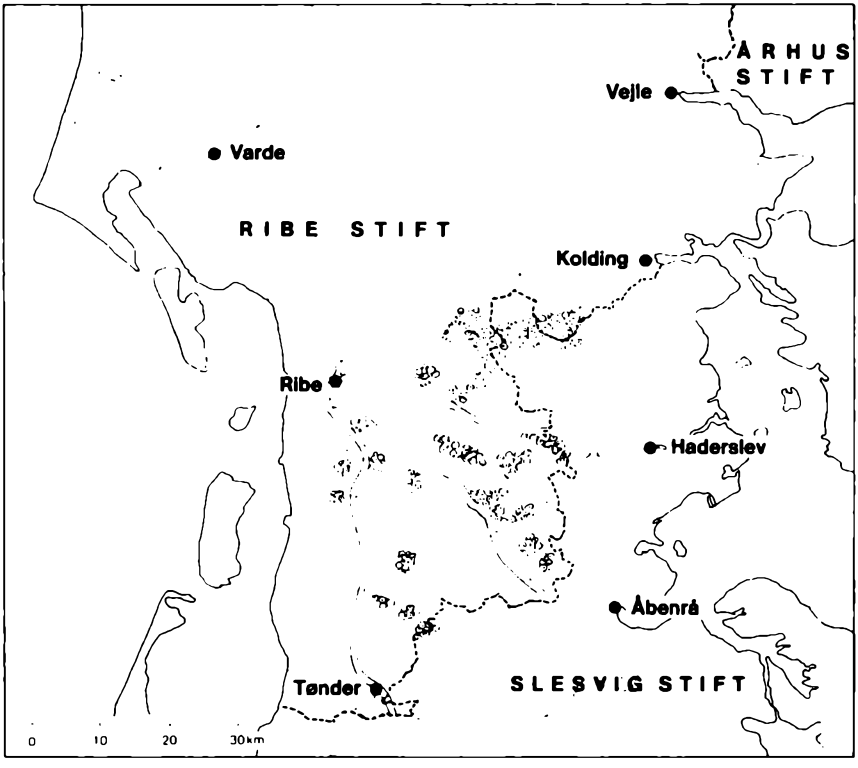

Middelalderlige stiftsgrænser i det sydlige Jylland. Fra Ingrid Nielsen, *Middelalderbyen Ribe* (1985).

Salling mod Århus, der tidligt var overfartsstedet mod Kalundborg på Sjælland. Vikingeborgen ved Aros (Århus), der første gang optræder i kilderne i 948, da den sammen med Hedeby og Ribe nævnes som bispesæde, blev utvivlsomt anlagt for at sikre transporten herfra mod nord og vest, og den er formentlig af samme alder som Kanhavekanalen, der forbinder Stavns Fjord på Samsøs østkyst med Århusbugten.[62] Herfra har man bekvemt kunnet holde udkig efter sørøvere og andre ufredelige gæster og hurtigt kunnet komme fra det ene farvand til det andet. Anlægget har kunnet dateres til o. 800 (+/- 100 år), og det er rimeligt at se disse to anlæg i samme forbindelse: som en foranstaltning til beskyttelse af knudepunktet i den nord/syd og øst/vest gående søtrafik gennem Kattegat. Hvem der har anlagt dem, og om der var tale om et centralt eller lokalt magtcentrum, kan vi ikke vide, men der kan være tale om et centralanlæg, som dermed styrker teorien om en central kongemagt i Hedeby, men der kan også være tale om en lokal konge eller høvding, der har sikret sig

en magtbasis ved at »beskytte« søhandelsruterne. I hvert fald ligger anlæggene forud for Harald Blåtands Trelleborganlæg, men kan være anlagt af ham.

Der har imidlertid også gået andre vejruter i Jylland både nord/syd og øst/vest. Holstebro i nord og Foldingbro i syd er vidnesbyrd om ældgamle vadesteder over de vestjydske åer og vådområder, ligesom »jernvejen« fra Vardeegnen til Jelling tidligt har måttet tjene som fødelinien for det jern, der herfra skulle distribueres ud over hele landet. Som nævnt ligger Jelling på det sted, som militærteoretikerne ville udpege som centrum for beherskelse af det danske område. Byen ligger på det punkt på Hærvejen, som er nærmest Kattegat på strækningen mellem Viborg og Hedeby, ligesom der tidligt er ført en aflægger fra Hærvejen herfra til Ribe, der allerede i 700-tallet har varetaget søforbindelsen mod vest, og derfor har været en vigtig import- og eksporthavn, som Hedeby var det mod øst.[63] Nogen direkte vejforbindelse har der vel oprindeligt ikke været mellem Hedeby og Ribe på grund af landskabets vanskelige fremkommelighed med de mange og vandrige åløb og vådområder.[64] Derimod tyder det dialektale fællespræg mellem Ribe/Vardeegnen og Vejleegnen på, at de vigtigste vejforbindelser her har gået denne retning. Det er en yderligere bestyrkelse af denne tankegang, at det senere Ribe Stift netop omfattede den vestlige del af Slesvig og egnene skråt op mellem Kolding og Vejle Fjord, hvilket yderligere kan forklare bevarelsen af det dialektale fællespræg op gennem historien, idet det administrative både kan have fulgt og bevaret de gamle kulturelle og sproglige grænser.[65]

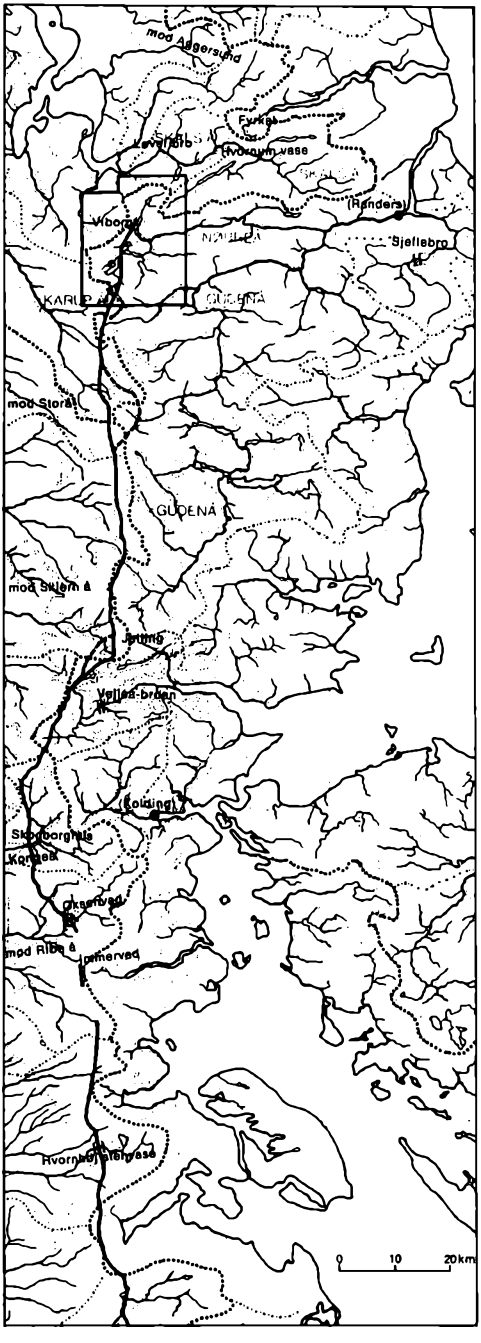

Hærvejen. Fra *Kortlægning og historiske studier* (1973).

VII. Jellingdynastiet. Kilderne

Et af de mest omdiskuterede spørgsmål i Danmarkshistorien er spørgsmålet om »Jellingdynastiet«s grundlæggelse. Hvorfor »flyttedes« kongemagten fra Slesvig til Jelling? Hvorfra kom Gorm den Gamle?

Det første spørgsmål forudsætter antagelsen af, at Danmark allerede i 800-tallet var et samlet kongerige. Hvis vi ikke accepterer denne antagelse, må spørgsmålet i bedste fald omformuleres: Hvorfor forskød magtens centrum sig fra Hedeby til Jelling? Dette spørgsmål er der i det foregående argumenteret om; i et vist omfang kan vi se en sådan geografisk forskydning af den politiske magt i landet som et udtryk for en ændring i de materielle forhold. Vi har antaget, at kongemagten er afhængig af mulighederne for at skaffe midler til dens finansiering. Vi har antaget, at alene kildematerialets tyske oprindelse fører til en fremhævelse af forholdene i de sydlige dele af riget. Vi kan ikke med sikkerhed sige, at Hedeby var sædet for *den* danske konge eller den vigtigste danske konge i 700- og 800-tallet, selvom meget taler for det sidste, ikke mindst Dannevirkeanlægget og det vigtige handelscentrum ved Slien.

På den anden side er det tydeligt netop i vikingetidens mest ekspansive periode, at landet var beboet af mange stormænd, som var i stand til at foranstalte og finansiere både store og små, organiserede og enkeltstående vikingetog. Netop tiden fra midten og til slutningen af 800-tallet var præget af de mægtige Englandstog under anførsel af fem konger og mange jarler. Her er Roskildekrøniken og de engelske kilder enige. Det var de kendte Lodbrogsønner: Halvdan, som kaldes konge, samt brødrene Ubbe og Ivar, som anførte togene, og som tilkaldte de danske konger, herunder en konge ved navn Gudrum, for i fællesskab at kunne undertvinge sig det meste af England. I sidste ende lykkedes det dog kong Alfred af Wessex at fordrive vikingerne fra sit rige, mens størstedelen af Anglia, Mercia og Northumbria blev udstykket til vikingehæren og senere udgjorde grundlaget for Danelagen, indtil Svend Tveskægs erobring af hele landet o. 1000.[66]

Disse realiteter viser ikke blot, at der faktisk var flere konger i landet, men peger også på en løsning på begge de indledningsvis nævnte problemer.[67] Hvis Hedeby mistede noget af sin position, kan det have forbindelse med disse begivenheder i syd og vest, se nedf. p. 51. Det var dog først langt senere, at Hedeby-Slesvig fuldstændigt mistede sin betydning som handelsby, nemlig dengang

Lübeck i 1100-tallet blev grundlagt af sakserne for derfra at formidle øst-vest-handelen, senere fra 1300-tallet ad Elbe-Trave Kanalen, men orienteringen af forbindelserne mod vest snarere end mod syd kan pege i denne retning. Desværre løber kilderne netop i årene mellem 870'erne til 930'erne næsten tørre, således at en besvarelse af det andet spørgsmål - hvorfra kom kong Gorm? - må støttes på senere kilder og slutninger på grundlag af et mangeartet indirekte materiale.

Hovedkilden er her Adam af Bremens krønike, hvori han bl.a. beretter om en samtale, han o. 1070 havde med den danske konge Svend Estridsen. Kong Svend kan fortælle, at den danske trone »efter normannernes nederlag i 891« blev erobret af Olaf, som kom fra Sverige, og som blev efterfulgt af Chnob, Gurd og Sigerich (Gnuba, Gurd og Sigtryg), der blev slået af »Hardegon, søn af Svend, der kom fra Nortmannia«, under ærkebisper som virkede 889-918. Under efterfølgeren »Hardecnuth Wurm« »ifølge en danerbisp«, da Unni besøger Jelling, medens hans søn Harald er venlig over for kirken.

Adam er ikke en helt pålidelig kilde, bl.a. citerer han en anden »danerbisp« som kilde til beretningen om den fæle kristenforfølger »Hardecnuth Wurm«, der i senere afskrifter er blevet til »filius Hardewich Gorm«, medens andre steder »Wurm« er rettet til »orm« og »Gorm«. Hvem der har foretaget hvilke rettelser har givet anledning til mange diskussioner. Det kan dog som nævnt have betydning, at Gorm (Gudorm) etymologisk kan afledes af orm, således at det har været rimeligt for Adams efterfølgere at rette den tyske form »Wurm« til »orm« eller »Gorm«. Hvem der har rettet »Hardecnudth Wurm« til »filius Hardewich Gorm« er umuligt at sige; lige så vanskeligt er det at sige, hvad det betyder, idet den ene mulighed er at sige, at »Hardeknudth Wurm« ikke er een men to personer, hvoraf den sidste er søn af den første, der her kaldes »Hardewich«, men vel må være »Hardeknud«, selvom intet er sikkert. Men både grammatiske og tekstanalytiske argumenter har været anført mod en sådan tolkning af dem, der mener, at »Hardeknudth« og »Wurm« er to navne til samme person.[68]

Forvirringen bliver større, hvis man sammenligner med den tidligere beretning om »Hardegon«, søn af Svend, der kom fra »Nortmannia« og fordrev kong Sigtryg fra Hedeby. Mange mener at kunne identificere »Hardegon« med »Hardeknud, således at det altså var Gorms fader, Hardeknud, søn af Svend fra »Nordmannien«, der nedkæmpede kong Sigtryg. Andre mener, at »Hardegon« og »Hardeknud« alias Gorm er forskellige personer, og at Hardegon udmærket kan have opereret samtidig med Gorm i kampen mod Hedebykongen.[69]

Endnu mere forvirrende bliver det, når Adam fortæller, at den saksiske konge Henrik I i 934 erobrede Slesvig fra Gorm, selvom vi fra andre kilder (Widu-

kind) ved, at det var ovennævnte kong Gnupa, som anerkendte sit rige som værende en »mark«, et grænse- og lydrige under sakserkongen. Da Unni døde i 936, må han senest da have truffet Gorm som konge i Jelling, og hvis denne forinden skal have slået Gnupa i Hedeby, og hvis Sigtryg også skal have nået at blive konge, må der utvivlsomt have været mere end en konge ad gangen, selvom det siges, at Sigtryg kun var konge i kort tid. Vi har andre kilder, som belyser disse begivenheder, dels et par runestene i Slesvig, dels en beretning fra Olaf Tryggvesons saga (o. 1300). Runestenene fastslår, at en dronning Astrid Odinkarsdatter har overlevet sin mand, kong Gnupa og deres søn, Sigtryg, og sat disse stene over dem.[70] Olaf Tryggvesons saga fortæller, at »Gorm for med hæren sin ind i det rige i Danmark, som var blevet kaldt Reidgotaland, men som nu hedder Jylland, mod kong Gnupa, som rådede der. Gnupa faldt i striden, og Gorm lagde riget under sig. Siden for han mod den konge, som havde været kaldt Silfraskalli, havde stridt med ham og fældede ham til slut. Efter det vandt han over flere konger og lagde under sig hele Jylland helt syd på til Slien«.[71]

Runestenene har den mærkværdighed, at de omtaler samme begivenhed, nemlig Sigtrygs død. Den ene sten, som er skrevet med svenske runer, siger blot, at Astrid rejste dette minde over hendes og Gnupas søn, Sigtryg. Den anden, som er skrevet med danske runer, siger mere udførligt, at Astrid hed Odinkarsdatter, og at Sigtryg var konge; endelig tilføjer den, at Gorm (KurmR) ristede runerne. Mens Lis Jacobsen af runeformen på den ene side udledte sit hovedargument for, at Hedeby faktisk havde været underkastet et »svenskevælde«, har andre forskere (Niels Lund[72]) fremhævet, at argumentet ikke holder. For det første er der rejst to sten, hvoraf den ene har danske runer, for det andet behøver opdragsgiveren ikke at være svensk, selvom runeristeren er det. I det foreliggende tilfælde er det godtgjort, at opdragsgiveren var dansk, idet den anden sten netop fremhæver, at Astrid var datter af Odinkar, som var et dansk navn. Der ligger altså ikke noget bevis for et »svenskevælde« i indskriften på denne sten, lige så lidt som i udtrykket »særsveer« på Sædinge stenen fra Lolland eller forekomsten af flere -by-navne i Sydslesvig og på sydkysten af øerne. Som tidligere nævnt kan såvel disse omstændigheder som et dialektalt fællesskab med svensk snarere opfattes som en følge af »danernes indvandring« ad denne rute.

Både Sædingestenen og Ottars ovennævnte rejseberetning anvender begrebet »syddaner«, Sædingestenen som »særsveernes« modstander, Ottar i modsætning til »norddaner«, som boede på »fastlandet og øerne« nord for syddanerne, d.v.s. Skåne-Halland-Vestfold (men ikke Blekinge) og Fyn-Sjælland; »syddanerne« er altså de folk, der bor i »Sillende« (og måske lidt nordligere). Ottar kalder Jylland for Gotland, det samme som Snorre, der siger, at Jylland

på Gorms tid hed Reidgotland. Den lydlige overensstemmelse med Beowulff-sagnet er påfaldende, og Hans Neumann går i sin bog om Olgerdiget så vidt, at han med Beda som hjemmelsmand (jyder = geater) identificerer jyderne med Beowulffs geater. Han finder i det såkaldte »Olgerdige«, der adskiller Sydslesvig indtil Tinglev fra det øvrige Jylland, en ældgammel folkegrænse mellem angler og jyder, en grænse der efter anglernes udrejse og danernes indvandring blev grænsen mellem syddanerne (sillende) og jyderne (goterne, geaterne).[73] I denne sammenhæng kan det også erindres, at Saxo i sine indledende bemærkninger taler om anglerne og danerne som beslægtede folk, hvilket - ifølge Neumann - også kunne forklare Uffe-sagnet som en vandring af en beretning om den engelske kong Offa i Mercia eller en af hans forfædre.[74]

Hvis vi må opgive tanken om et »svenskevælde« i Hedeby, er det ikke sikkert, at vi må betragte Hedebykongerne som konger over hele det senere Danmark. Som omtalt vil byens placering betyde, at den omtales i sydlige historiske kilder. Den tidligste er som omtalt beretningen fra de frankiske annaler, der o. 810 beretter om en kong Godfred (rex danorum) fra Hedeby, som førte krig mod frankernes slaviske forbundsfæller og flyttede handelsmændene til Hedeby. Men allerede i 520 omtaler Gregor af Tours en danerkonge, Coicilaicus, som angreb Rhinegnene og faldt der, en konge, som er blevet identificeret som den kong Hygelak, som Beowulff omtaler som geaterkonge, og i 565 omtales i de frankiske annaler et angreb, saksere og danere foretog i fællesskab mod Vestfriesland. Så danerne har i hvert fald allerede været etableret i de sydlige egne af Jylland i 500-tallet.

Året efter i 811 omtaler annalerne en fredslutning mellem kejser Ludvig og Godfreds brodersøn , som var blevet konge, efter at Godfred var blevet myrdet. Det fremgår heraf, at der fra dansk side deltog blandt andre Asfrid de Scanaowe, d.v.s. at Skåne var en del af danernes rige. I 813, efter at Hemming var blevet myrdet, sluttedes en ny fred med kejseren af den sejrende anden gren af kongeslægten, Harald Klak og Reginfred, som imidlertid, mens de var på hærfærd i Vestfold, blev afsat af Godfredssønnen Horik I (også kaldet Hericus eller Erik). Denne Horik er med en flåde på 600 skibe med til i 845 at ødelægge Hamburg, men i 854 kom det til et stort slag mod en brodersøn, Guthorm, hvori begge faldt. Han efterfulgtes af Horik II (Hericus puer, Erik barn). I Vita Anskari omtales han som Horicus iunior og i Fulda-annalerne nævnes, at han, der blev konge som barn, i 857 gav vikingehøvdingen Rurik, den del af riget, som lå »mellem havet og Ejderen«, og at »Sigfridus og Halbdenus« i 873 var konger i landet »nordfor Ejderen«, »som skildte mellem dem og sakserne«. Endelig siger annalerne, at de to konger samme år sluttede en handelstraktat med Tyskland, medens der i 880 står et slag, hvor en dansk hær overvinder sakserne.

Hvordan disse flimrende kilder skal fortolkes er meget omdiskuteret, og kilderne tørrer nu helt ud indtil 934, bortset fra at vi fra andre kilder ved, at det slag, som Adam af Bremen omtaler som »normannernes« nederlag, og som han tillægger afgørende betydning for »svenskevældet« og Olaph's komme som konge til Hedeby, fandt sted i 891.

VIII. Teorierne

Der foreligger imidlertid tre teorier om udviklingen, som førte til Gorms opdukken i historien i 934 som konge i Jelling. Den ene går ud på, at Gorm kom fra Norge og var en dattersøn af Harald Hårfager, den anden at han kom fra England og var identisk med en engelsk jarl ved navn Guthrum, den tredie at han var en jydsk konge fra Hardsyssel, som først underlagde sig hele Jylland og senere danernes land henholdsvis i Sønderjylland/Hedeby og på øerne. Harald Blåtands sten og Trelleborgene er det sande udtryk for, at »alt Danmark« nu var samlet.

Den første teori er i en specialform senest forsvaret af nordmanden *Asgaut Steinnes,*[75] der ud fra en analyse af sagalitteraturen og de danske kongelister når frem til den konklusion, at der vel er forbindelse mellem Gorm og Harald Hårfager, men ikke i form af descendens, men som svogerskab, idet han antager, at Gorm var søn af Horicus II (puer, ungi), der skulle være identisk med den jydske kong Erik, som ifølge Snorre var gift med Harald Hårfagers søster og mor til Erik Blodøkse, som senere blev gift med Gorms datter, Gunhild. Steinnes ser ægteskaberne som led i en alliancepolitik mod de »svenske«, som netop i årene o. 900 havde sat sig fast i Hedeby. Et afgørende argument finder Steinnes i oversættelsen af tilnavnet *puer* til svend, som er gammeldansk for »dreng«, og i antagelsen af, at Adam af Bremen ved omtalen af »Hardegon, søn af Svend« til Svend Estridsøn, har sigtet til Horicus puer alias kong Erik i Jylland og betragtet Hardegon som identisk med »Hardeknudth Gorm«, altså Gorm den Gamle.

Teorien bygger imidlertid på så mange forudsætninger, at det er vanskeligt at betragte den som sandsynliggjort. Især oversættelsen af *puer* til *svend* er kunstig, idet kilderne og beretningerne anvender så mange andre synonymer - »junior«, »ungi«, »barn« - at det er usandsynligt, at Adam skulle have anvendt en helt særlig form for tilnavnet uden nærmere at identificere Horic som »Svend«. Hertil kommer, at »Svend« var et af de almindeligste navne i vikingetiden (angelsaksisk »Swithun« med betydningen »ung mand«, »tjener«).[76]

Der er mere perspektiv i teorien om Gorms »engelske« oprindelse. Det er især *Erik Kroman,*[77] der har sandsynliggjort, at der er forbindelse mellem de kendte kongeslægter fra Hedeby. Mens sagalitteraturen anser Gorm for at være en efterkommer af Regnar Lodbrog og dermed Godfreds broders slægt med

Hemming og Harald Klak som sine forgængere, mener Kroman at kunne henføre Gorm til Godfredsønnernes slægt. Han antager, at den Guthorm, der dræbtes sammen med Horik I i 854 under det store interne opgør i slægten, var fader til den kong Gudrum I, der nævnes som en af de 5 konger og 7 jarler, som Lodbrogsønnerne i 870 tilkaldte for at hjælpe med erobringen af anglernes land.

Kroman antager, at han havde to sønner: Gudrum II, der var konge i East Anglia 904-918, og Sven, der altså skulle være identisk med den Svend fra Nortmannia, der var fader til Hardeknudth Gorm alias Jarl Gudrum. Denne er en af de danske stormænd, som er underskrivere på engelske kongebreve indtil 934, året for »svenskekongen« Gnupas nederlag til den tyske konge. Da Gorm den Gamle dukker op i Jelling i 936, finder Kroman det sandsynligt, at denne Jarl Gudrum er identisk med Gorm den Gamle, og at han - sammen med andre danske - er rejst hjem for at genoprette den danske kongemagt, der har været svækket på grund af vikingestogene til England og Frankrig. Han finder det også sandsynligt, at »Hardeknud Gorm« er et dobbeltnavn for samme person, idet det er »Knud«, som nedarves i kongeslægten, og da Knud d. Hellige betegnes som Knud d. 4. og Valdemar den Stores søn som Knud d. 6.

Kromans forudsætninger er imidlertid, at »Hedebykongerne« har været konger over hele »Danmark«, og at der var tale om et »svenskevælde« i årene fra 890'erne til 930'erne på grund af den »danske« kongeslægts engagement i de store vikingetog. Det er også hans forudsætning, at Gorm er en aflægger af Godfredslægten, medens alle kilder peger på Lodbrogslægten. Hans identifikation af »Hardegon« med »Hardeknudth Gorm« hos Adam er måske rigtig, men det betyder ikke nødvendigvis, at »Hardeknud Gorm« var et dobbeltnavn. Antager vi derimod, at Gorm var søn af Hardeknud, der var søn af Svend, kommer eftertidens kongenavnerække snarere til at passe.

I vikingetidens England og Danmark blev det en almindelig skik at opkalde drengebørn efter bedstefædrene, den ældste efter farfaderen, nummer to efter morfaderen. Vi ved, at Harald Blåtand var opkaldt efter sin morfader, Harald Jarl, hvoraf vi kan slutte, at Knud Danaast, som (ifølge Saxo) var Gorms og Thyras ældste søn, var opkaldt efter sin farfader, der altså må have heddet Knud. Ifølge Flateyboken hed Gorms fader netop Hardaknutr, som islændingene anser for søn af *Sigurd Orm i Øje,* en af Lodbrogsønnerne. Man siger videre, at han fik sit navn, fordi han var født »a Hord a Jotlande«, hvilket kan tolkes som Hardsyssel i Vestjylland.

Dette er netop hovedpointen i advokat *N.C. Skouvigs*[78] analyse. Han antager, at Hardeknud var konge i et midtjydsk rige, som gik fra Limfjorden i nord til Slesvig i syd og omfattede det senere Hardsyssel eller det senere Ringkøbing Amt med Viborg som hovedby. Han anfører, at det nordvestlige tætbe-

folkede område oprindeligt har været kongesæde, og henviser til Limfjorden som den - i hvert fald indtil 700-tallet - vigtigste øst-vestlige sørute. Han antager, at Hardeknuds søn, Gorm, senere flytter kongesædet til Jelling, efter at og fordi han havde besejret de »svenske konger« i Hedeby, og fordi Limfjorden var reduceret i betydning efter Hedebys fremvækst som transitby.

Skouvig anfører i sin argumentation to materielle faktorer som støtte for sin teori udover en henvisning til Limfjordens betydning som handelsvej: Myremalmens rigelige forekomst i Midtvestjylland og forekomsten af den massive del af kongelig arvejord i modsætning til »embedets« kongelev i Jylland. Han henviser også til navnehistorien, og kan med henvisning til nordhumbriske kilder sandsynliggøre Flateybokens - og andre norrøne kilders - oplysninger om Gorms oprindelse. Ifølge de engelske kilder var en vis Guthfrith (Cnut), søn af Hardeknud, fribåren men solgt som slave, på mirakuløs måde alligevel blevet konge; der tales ikke her om nogen søn. Iflg. Flateyboken hedder Gorm den Gamles fader Knud (Hardeknud), og det fortælles, ligesom i den engelske kilde, hvordan denne Knud (»inn fundni« eller þræla) fra hittebarn og træl opløftes til konge. At der er forskellige oplysninger om generationsforholdene og forskellige mellemled, ser vi ikke alene her, men også i de mange danske kongelister.

Skouvig antager vel, at der før Gorms tid eksisterede en række jydske småkongedømmer, hvoraf Hardeknuds var et af dem, og det som ekspanderede mod syd, og det som endte med at opsluge Hedebyriget. Han går også ind for teorien om, at Godfredslægten har været konger i hele »Danmark«, og at »Danmarks Bod« på Jellingstenen refererer til, at Gorm »reparerede riget« (»rikits bod«). Henvisningen til de materielle forholds betydning og især finansieringen af kongemagten er vigtige; men de taler ikke særligt for et nordvestligt tyngdepunkt, selvom meget taler for, at Vestjyllland fra de ældste tider har været en særlig del af landet; de sproglige særtræk, som Kr. Ringgård har påpeget i de nordvestlige og sydøstlige dele af Jylland og Slesvig, kan støtte denne teori.

Denne sproggrænse kan, som det er anført (Glob), føres meget langt tilbage og falder sammen med enkeltgravsfolkets indvandring i stenalderen. Grænsen omfatter også stednavnene, der i Vestjylland er uforstyrrede gamle gruppenavne (-ing, -um, -sted), der tyder på bevarelse af de gamle slægters uforstyrrede fortsættelse af ældre tiders ekstensive landbrug med hovedvægten lagt på kvægavl, medens Syd- og Østjylland med Nørrejylland og Slesvig i langt højere grad er præget af senere -levnavne, der tyder på en senere indvandring af mere intensive landbrugere med kornavl og dermed et behov for et tættere samarbejde.

Men grænsen skyder sig netop på Jellingegnen østpå og medtager her hele

egnen imellem Vejle og Kolding Fjord, hvilket tyder på en udpræget kultur- og handelsforbindelse tværsover halvøen. Netop den jernudvinding, som Skouvig fremhæver som et væsentligt element i finansieringen af stormændenes magt i denne tid, trækker i retning fra vest mod øst på denne egn. Som tidligere omtalt kræver jernudvindingen tilstedeværelsen af såvel myremalm som trækul. Disse forekomster var oprindeligt lettest tilgængelige på Vardeegnen, men rykkede i takt med den intensive skovfældning mod øst til den jydske højderyg, hvorpå Jelling er beliggende, og derfra mod nord, indtil jernudvindingen standsede på Silkeborgegnen i 1300-tallet.[79]

Det er rigtigt, at den kongelige arvejord for langt størstedelens vedkommende lå i Jylland og på Fyn, hvilket afgørende taler for, at kongeslægtens magtbasis var i Jylland, men der er intet specielt, der trækker mod Nordvestjylland.[80]

IX. Argumenter og slutninger

Inden vi går over til en endelig vurdering af materialet vil vi gå tilbage til Adams oplysning om, hvad Svend Estridsen havde sagt om sine forgængere. Han mente, at der havde været en kong Heiligo (Helge), der »efter normannernes nederlag i 891« var blevet afløst af Olaf, der kom fra Sverige og erobrede kongemagten med våben. Af denne passus er det rimeligt at forstå Adam således, at han anvender udtrykket »normannerne« om de danske vikinger, som dette år led et nederlag ved Dyle i nærheden af floden Louvain, hvorved kongerne Godfred og Sigfred faldt. Det fremgår imidlertid af de frankiske kilder, at dette nederlag ikke fik så stor betydning, idet vikingehærene efter en kortvarig overførsel til England fortsatte deres ekspeditioner i Frankrig med så stor fremgang, at Rollo kunne sætte sig fast i Normandiet, men netop i årene o. 900 ophører kilderne helt. Men det er rimeligt at formode, at Adam, når han senere taler om »Hardegon fra Nortmannia«, benytter udtrykket i samme betydning, d.v.s. fra vikingehærene i England og Frankrig og altså ikke fra Norge. At Lodbrogsønnerne spillede en fremtrædende rolle i disse vikingetog, ved vi fra de engelske kilder. At de kom fra det syddanske område eller Friesland, er der flere tegn på, bl.a. siges det i Fuldakrønikken, at Halvdan og Sigfred i 874 fik landet mellem Ejderen og Trene og indgik en aftale med den saksiske konge. Det siges også, at en anden vikingekonge Rurik i 857 af Horicus II fik landet »mellem havet og Ejderen«, formentlig den nordlige del af Friesland. Halvdan er som nævnt - tillige med Guthrum - en af de fem danske konger, der i 865 sammen med 7 jarler, herunder brødrene Ivar og Ubbe og Sigfred (Sigurd, Sivert), ledede vikingetogene i England. De yngre islandske kilder, der angiver Sigfred (Orm i Øje) som ophavet til Hardeknud og Gorm, har derfor gode grunde for sig, selvom det naturligvis også kan være Godfredætlingen, kong Gudrum, der er ophavet til Hardeknud og Gorm. At vikingetogene kan have svækket den »danske« kongemagt, således at den er gledet over til en svensk vikingehøvding efter 891, er naturligvis også en mulighed, ligesom det er muligt, at det kan være sakserkongens undertvingelse i 934 af kong Gnupa i Hedeby, der får denne jarl Gudrum til at fare hjem og underlægge sig Jylland (eller Gotland) helt ned til Hedeby og slå både Gnupa og sønnen Sigtryg ihjel. I parentes bemærket står der jo på den »danske« Hedebysten, at Gorm ristede runerne.[81]

I hvert fald er det kong Gorm, biskop Unni træffer i Jelling i 936 sammen med sønnen Harald. Det fremgår dog af de senere Hedebysten, at Gorm i hvert fald ikke fik fuld kontrol med Hedeby før senere, idet »kong Svends drenge« så sent som i 980 belejrede Hedeby, og det har i hvert fald først været på dette tidspunkt, at ringvolden omkring Hedeby blev anlagt.

Det sikre holdepunkt i historien er de to Jellingsten, hvoraf den ene fastslår, at kong Gorm formentlig o. 936 sad som konge på en kongsgård i Jelling med sin kone Thyra, og at en af dem havde »bødet riget«, mest sandsynligt Gorm. Den anden fastslår, at hans søn var Harald Blåtand, at denne siger, at han samlede »alt Danmark og Norge« og »gjorde danerne kristne«. Men hvad der faktisk har ført frem til denne situation, kan vi ikke vide, men vi har lov til at gætte, men naturligvis kun på et kvalificeret grundlag. Dette grundlag er dels udenlandske kilder, danske og udenlandske sagn, forsåvidt de støttes af hinanden uafhængige traditioner, sproglige - herunder personnavne- og stednavneanalyser, arkæologiske fund, kommunikations- og handelsveje, alt set på baggrund af rets- og samfundsvidenskabelige erfaringer og teorier.

Problemet er imidlertid, at kilderne ofte er uklare eller ligefrem modsigende. F.eks. siges det i en kilde (Adam), at den danske konge, der besejredes ved Hedeby i 934, var Gorm, selvom vi fra andre kilder (Widukind) ved, at det var Gnupa, medens Adam beretter, at biskop Unni træffer på Gorm ved sit besøg i Jelling inden sin død i 936. Der er som sagt meget kort tid mellem 934 og 936 til, at såvel Gnupa som Sigtryg kan nå at blive konger, hvis de da ikke har været det samtidig, medmindre Gnupa og Gorm en tid er konger samtidigt. Vi ved nemlig ikke, hvornår Gnupa og Sigtryg døde, kun at der blev rejst to sten over dem, inden vi i 973 hører, at Harald Blåtand i Quedlinburg sammen med mange andre hylder kong Otto den 1. som sin overherre. I mellemtiden havde hans forgænger Henrik Fuglefænger underlagt sig grænseområdet til danerne (formentlig mellem Ejderen og Reide Å) og oprettet et markgrevskab (»Danemark«). Fra Thietmar af Merseburgs krønike ved vi, at Otto den 2. allerede året efter drog mod Hedeby og Dannevirke for at straffe et oprørsforsøg, og at han opførte en borg ved græsen. Derimod siger han ikke noget om et felttog langt op i Danmark (til enten Limfjorden eller Alssund), som Adam nævner i sin krønike. Derimod ved vi som nævnt, at Harald og Svend i 983 jager tyskerne bort fra »Danmark«.

Ifølge de tyske kilder er der ingen tvivl om, at såvel Gnupa som Gorm og Harald er danske konger, og Gorm og Harald har også selv anset sig som danske konger, eftersom Harald siger, at han samlede Danmark (og Norge) og gjorde danerne kristne. Det er alt for kunstigt som nogle forfattere at ville se denne indskrift blot som en beretning om undertvingelse af Hedebyegnene, eller som et indirekte bevis for, at Jellingkongerne eller Jylland på denne tid

ikke var eller opfattede sig som danske. Der har, som flere gange nævnt, i vikingetiden været flere danske konger, så mange, at enhver vikingehøvding kunne kalde sig konge (Thorkil Ramskou). Vikingernes sprog kaldtes i det hele taget »danske tunge«, idet englænderne ikke kendte forskel på de forskellige nordiske »landes« sprog. Endnu på Svend Estridsens tid kunne danskere, saksere og englændere med besvær forstå hinanden, skønt sprogene fra fællesgermansk tid i ældre jernalder havde fjernet sig fra hinanden, men det var først efter vikingetiden, at de nordiske sprog udviklede sig forskelligt. Det »jydske« og det »danske« sprog har derfor på Gorms tid været det samme med visse dialektale forskelle, f.eks. støddet.[82] Men inden Haralds død (986) var Danmark samlet og kristendommen indført, hvilket begge dele var en del af rigssamlingen. De tyske ærkebiskopper i Hamburg-Bremen havde allerede i 948 fået pavelig ret til at udnævne biskopper i Danmark, hvad de også gjorde, idet der allerede samme år udnævntes biskopper i Slesvig, Ribe og Århus. At forholdene ikke var de bedste synes at følge af, at kejser Otto i 965 fritog bispedømmerne fra skattebetaling, og det er rimeligt at se Haralds overgang til kristendommen o. 960 som et politisk træk, der dels skulle neutralisere kejserens missionsbestræbelser i Danmark, dels kanalisere en »folkelig« (trællene) bevægelse ind i bestræbelserne for at styrke centralmagten mod de hedenske stormænd.

En anden uklarhed i kildematerialet, som har givet anledning til uendelige tolkningsstridigheder, er Adams omtale et sted af »Hardegon Svends søn«, som kom fra »Nortmannia« og slog Sigtryg, og et andet sted om »Hardeknud Gorm«, som er konge i Jelling, suppleret af Olaf Tryggvesons saga, der fortæller om Gorm Hardeknudsen, der drog ind i »den del af Danmark, som kaldtes Reidgotland« (Jylland) og besejrede Gnupa og Sillfraskalli. Dette taler meget for, at Hardegon og Hardeknud er samme person, men sikkert er det slet ikke. Lis Jacobsen argumenterer stærkt for, at Hardegon er samme navn som Harde-Gunni, som altså var en anden end Hardeknud, og hvis far, Svend, kom fra Nortmannien, hvad Hardeknud og Gorm altså ikke behøver at gøre. Flateyboken og den nordhumbriske krønike synes uafhængigt af hinanden at sætte Hardeknud og Gorm i forbindelse med hinanden, hvilket bestyrkes af betegnelsen allerede hos Saxo af Valdemar den Stores søn som Knud den 6. og Knud den Hellige som Knud d. 4., og af opkaldelsesskikken, der skulle føre til, at Gorms fader hed Knud. De gamle kongerækker fra 1100- og 1200-tallet taler da også - de fleste af dem - om en Knud, som kaldes »Loddeknud« og en Sven, som kaldes »Langfod«. Den første kan være Knud den 1., og Svend Langfod kan være den Svend, som kom fra Nortmannia, ligesom den »Gorm engski« kan være den Guthorm, som deltog i Englandstogene og blev konge i Anglia; men ligsålidt som Saxo kan de tages for historiske kilder.[83]

Af disse lister er Roskildekrønikens fra 1140 den ældste og åbenbart påvirket af Adam, idet det her er Svend »quidam Normannorum transfuga«, der er fader til Hardeknud og Gorm, hvoraf den første tog England og den anden til Danmark; sammenholdt med Adam bliver Hardegon og Hardeknud identiske, men på den anden side bliver Hardeknud og Gorm til brødre. Iøvrigt stemmer den senere kongeliste ikke med denne opgivelse, idet listen begynder med Hericus puer, fortsætter med Frothi, Gorm, Harald »cognomine Blatan sine Clac Harald«, og Halvdan, som blev dræbt af Gorm og Hardeknud; det siges vel, at Harald var søn af Gorm, men også at de er søn og sønnesøn af Svend fra Nortmannien. De andre lister fra Svend Aggesøn (1180) og Saxo, kongelisten, Lund-, Ryd- og Slesvig annalerne bygger på de samme kilder med Sigvard Orm i Øje som stamfader, derefter Eric Ungi, Loddeknud, Svend Langfod, Gorm Enski, Harald og Gorm »Harthessnutæ« i varierende sammensætning.

Det synes imidlertid formålsløst at reflektere over sådanne mulige identifikationer, materialets usikre og uklare oplysninger og risikoen for falske analogier taget i betragtning. Der er så mange muligheder for at finde samme personer bag samme navne, skønt der ofte er tale om - for sin tid - ganske almindelige navne: Svend, Knud, Harald var nu engang vikingetidens mest almindelige navne, ligesom sammensatte navne med Gud- og Sig- (Gudfred, Gudorm, Gudmund, Sigfred, Sigvard). Kort og godt: vi ved ikke hvem Gorm var, vi ved ikke hvor han kom fra, vi ved ikke, hvem han nedstammer fra, vi ved ikke, om han havde fast sæde i Jelling, eller om han - ligesom senere konger - havde en del af sin indtægt ved at flytte fra kongsgård til kongsgård og lade sig underholde der.

X. Konklusioner

Hvad vi ved, er derimod først og fremmest, hvad den efterfølgende udvikling indebar. Den er rimeligt godt dækket af kilder og arkæologisk materiale. Tiden forud er kun sporadisk oplyst af især frankiske og tyske men også engelske kilder. Kildematerialets oprindelse kan i sig selv fortegne billedet af Danmarks tidlige historie, idet det betyder, at landet betragtes udefra og ud fra udlandets interesser, og især at grænselandets historie indtager en altdominerende stilling, som ikke nødvendigvis aftegner et dækkende billede af helheden. At Hedebyegnene fra 700-tallet har været vigtige er uden for at tvivl, selvom Ribe-Vardeegnen utvivlsomt har spillet en betydelig rolle både for handel og skibsfart og for jernudvindingen. At Limfjorden både før og siden har spillet en stor rolle for handelslivet er lige så sikkert, Lindholm Høje viser den tidlige betydning, Vestervig og Aggersborg den senere. Og at handel og handelsveje har haft overordentlig stor betydning for udviklingen af den regionale organisation ud over landsbyen og bygden, er der ingen grund til at tvivle på. Vikingetogene er ligefrem blevet betegnet som handelspolitikkens forlængede arm på samme måde som senere tids imperialisme. Og at man skal se netop de her behandlede forhold på baggrund af vikingetidens voldsomme begivenheder, er der heller ingen grund til at betvivle.[84]

Vikingetogene er på den ene side bevis for, at der allerede i 800-tallet fandtes et økonomisk og organisatorisk grundlag for så mægtige aktiviteter som Englands- og Frankrigstogene, vel at mærke på grund af en samtidig svækkelse af Frankerriget og det angelsaksiske rige. Men på den anden side er de utvivlsomt med til at tilføre landene betydelige rigdomme, når vi ser hen til de betydelige røverier, men også og især de svimlende summer i »danegæld«, som frankerne og englænderne måtte betale for at købe vikingerne væk, i hvert fald for en tid. Hertil kom så de indtægter, som senere kunne opnås gennem handelen med de egne, som var okkuperet i Frankerriget og især i England. Især York blev en af sin tids vigtigste handelsbyer. Der er altså grund til at formode, at behovet for jern og jernproduktionen - ligesom tidligere flintproduktionen - skabte et internt og eksternt marked for jern. Herigennem fremmedes handelen og distributionen i samfundet med den heraf afledte *arbejdsdeling* og *infrastruktur,* der gav sig udslag i bydannelser og transportanlæg såvel til søtransport i form af skibe og havneanlæg som til landtransport i

form af veje og broer. Den økonomiske vækst kunne ikke alene financiere denne arbejdsdeling men også dannelsen af større administrative enheder, som var forudsætningen for de organiserede vikingetogter og den senere rigssamling.

Der er på den anden side ingen særlig grund til tro, at »kongemagten« svækkes så stærkt i »Danmark«, fordi kongerne tager på togt til England og Frankrig, at det i sig selv fører til et »svenskevælde« i Hedeby. Forholdene her o. 900 kan forklares på anden måde. Men de kan vel forklare, at småkongedømmer, hvoraf Hedebyriget så har været et af de vigtigste, hvad Hedeby- og Dannevirkeanlægget beviser, og hvoraf vikingehøvdingene er udgået, kan komme til at konkurrere om magten i alle danernes land. De »svenske« konger i Hedeby kan som nævnt blot være en gren af de gamle kongeslægter, som altså havde nær forbindelse med sveerne. At Danmark før den tid skulle have været et samlet rige er ikke sandsynligt, når man betænker, at der langt op i middelalderen var tale om tre forskellige »lande« med egen sædvaneret og med egne landsting, således som forholdene var i de andre nordiske lande. Først i løbet af 1300-tallet finder man noget, som ligner fælles »rigslovgivning« i de nordiske lande.

Men at Jelling netop i midten af 900-tallet lå strategisk rigtigt for en rigssamling er uomtvisteligt. Hedeby måtte i betydning konkurrere med Ribe, idet Ribe-Vardeegnen dominerede jernudvindingen og formentlig landbrugseksporten, medens den gamle Hærvej fra Viborg til Slesvig havde fået ny aktualitet som distributionsvej for jern. Jelling var beliggende, hvor den gamle nordsydgående handels- og hærvej krydsede den nye øst-vest linie fra Ribe-Vardeegnen til Vejlefjord, der blev et vigtigt forbindelsesled i trafikken til Odense-området og herfra til Kalundborg. Ravningebroen tyder også på stedets militære-strategiske betydning med anlæg af nye vejføringer mod Koldingbygden, og anlægget af en vej over Ry til Åbobygden og en vej til Ribe understreger vejenes betydning i den nye tid. Vikingestenen fra Ryegnen til minde om Harald Blåtands vendiske hustru vidner om de tætte forbindelser over denne rute, som var den eneste farbare, hvad Illerupfundene tyder på, og tilstedeværelsen af en kongsgård bekræfter.[85]

Det var ingen tilfældighed, som gjorde Jelling til magtcentrum, og det var heller ingen tilfældighed, som fik Harald Blåtand til få år senere at flytte sit hovedsæde til Roskilde, som blev centrum i det nye samlede Danmark.

Noter

1. I det følgende er anlagt et syn på historien og historievidenskaben, som svarer til den opfattelse, som lægges til grund i *H.P. Clausens,* Hvad er historie? (Berlingske Forlag 1963). Historievidenskaben er ligesom andre kultur- og samfundsvidenskaber en pluralistisk og tolkende videnskab.
2. Se *Niels Åge Nielsen,* Sprogets opståen, og *samme,* Nyt om indoeuropæiske stammer og deres sprog, begge i *Ole Fenger* og *Stig Jørgensen* (red.): Skabelse, udvikling, samfund, Acta Jutlandica LX, Samfundsfaglig Serie 16 (1985), hhv. p. 67 og 121.
3. *Peter Skautrup,* Det danske Sprogs Historie, Bind I, Fra Guldhornene til Jyske Lov (1968).
4. Skjoldunge und Skilfinge (1943), Ermanric hos Jordanes og Saxo (1940), De sidste Heruler, Festskrift til L.L. Hammerich (1952) p. 179.
5. Historica Ecclesiastica (731).
6. Andreas Haarder, Beowulf (1975), *Hans Neumann,* Olgerdiget (1982) p. 118 ff, kritisk anmeldt af *Niels Lund* i Fortid og Nutid 1984, p. 155.
7. Se senest diskussionen mellem Erik Moltke og Niels Lund; *Erik Moltke,* Runerne i Danmark og deres oprindelse (1976); *Erik Moltke* og *Niels Lund,* En debat om runer, Historie, Ny række XII (1977) p. 202, *Niels Lund,* Svenskevældet i Hedeby, Årbøger for nordisk oldkyndighed 1980 (1982) p. 114 og *Erik Moltke,* Det svenske Hedebyrige og Danmarks samling? (1983) p. 16. - *Erik Kroman (I),* Musikalsk Akcent i Dansk (1947), *samme* (II), Det danske rige i den ældre vikingetid (1977) p. 141, *samme* (III), Har svenske bosættelser i vikingetiden påvirket sproget i Syddanmark, Festskrift til Kr. Hald (1974) p. 431, se også Fortid og Nutid 1981, p. 101; *Lis Jacobsen,* Svenskevældets Fald (1929).
8. *Kr. Hald,* Vore stednavne (1965), *samme,* Stednavne og kulturhistorie (3. opl. 1976), *Åge Houken,* Håndbog i danske stednavne, (2. udg. 1976), *Bent Søndergaard,* Indledende studier over den nordiske stednavneendelse -lev (1972), se også *H.V. Clausen,* Aarbog for nordisk Oldkyndighed og Historie, 6. Bd. (1920).
9. *Kristian Hald,* Personnavne i Danmark i oldtiden (1971) p. 17, *T. Kisbye,* Vikinger i England (1982) p. 92 og Danske personnavne v/ Rikard Hornby (1978) p. 88.
10. Danske personnavne, (l.c. note 9) p. 20.
11. En oversigt over de udenlandske kilder findes flere steder, men udførligst hos *Erik Kroman* (l.c. note 7 (I)) p. 21 ff., og *N.C. Skouvig,* Hardeknud I, (1977), andet afsnit, og *Göran Behre,* Svenska rikets uppkomst (1968) p. 88 ff; se også Dansk Socialhistorie 2 (1980) p. 89 ff. De frankiske annaler, kejserbiografier, Ansgars levned og Adam af Bremens hamborgske bispehistorie findes lettest tilgængelige i Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein Gedächtnisausgabe, Band V-VII: Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte (Darmstadt 1955-60), og Band XI: Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche unde des Reiches (1961). Uddrag af de

frankiske annaler vedrørende vikingerne er oversat til dansk i Erling Albrechtsen: Vikingerne i Franken (1976), og i Niels Skyum-Nielsen: Vikingerne i Paris (1967). Rimberts biografi af Ansgar er oversat til dansk af P.A. Fenger (1863, flere senere udg.), Adam af Bremens værk af C.L. Henrichsen (1930, genoptr. 1968). Den oldengelske krønikes originaltekst er udgivet af Charles Plummer: Two of the Saxon Chronicles Parallel I-II (1892- 99, ny udg. ved D. Whitelock 1952), og uddrag af den er oversat til dansk af Torsten Dahl: Den oldengelske Krønike i Udvalg (1936). *Curt Weibull,* Om det svenska och det danska rikets uppkomst, Historisk Tidskrift för Skåneland, 5. Bd. (1921) p. 340f., gør opmærksom på, at det var den danske oldhistoriker *C.A.E. Jessen,* der i »Undersøgelser til nordisk Oldhistorie« (1862) forkastede de norrøne skrifter som historiske kilder og i stedet fremhævede de frankiske annalers kildeværdi. Dermed ændrede han synsvinklen fra et internt til et eksternt perspektiv, hvilket accepteredes af eftertidens kildekritiske metode, som derfor understregede analysen på bekostning af syntesen.

12. *Sophus Müller,* Vor Oldtid (1897) p. 298 ff., *samme,* Vei og Bygd i Sten- og Bronzealderen, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, (1904) 1 ff., *J.T. Lundbye,* Danmarks Veje i Oldtid og Middelalder, Nordisk Kultur XVII (1934) p. 200 ff., *samme,* Vejenes Udviklingshistorie i Himmersyssel, Himmerland og Kjær Herred IX, Aalborg 1920, p. 417 ff., *Steen B. Böcher,* Træk af vejudviklingen i Danmark, Geografisk Tidsskrift 65 (1966) p. 129 ff., *T. Topsøe-Jensen,* Ad hjulspor og landeveje (1966), *Alex Wittendorff,* Alvej og kongevej (1973). Hertil kommer *Hugo Matthiessens* klassiske bog, Hærvejen (1951), *samme,* Limfjorden (1936), *samme,* Middelalderlige Byer (1927), og den seneste *P. Bredsdorff,* Kortlægning og historiske studier (1973), der ligesom Matthiessen opererer med sammenhængen mellem veje og vandskel (»De tørre skos princip«, *E. Roesdahl,* (l.c. note 14) p. 51); se også Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, ad »Handelsveje« og »Hærvejen«, hhv. bd. 6, sp. 168 og bd. 7, sp. 259 (Poul Enemark).
13. Toldafgifter er udledt af territorialherrens *Regaler* herunder *bandsret* og *priseret,* d.v.s. hhv. retten til at byde og forbyde og/eller dispensere mod betaling og retten til at udtage varer til vilkårlig pris af forbipasserende skibe. Endnu ældre var *passageafgifter,* der var betaling for sikkerhed (mod sørøvere) og for vedligeholdelse af besejlingsforhold og af havne, veje og broer. Senere kommer *konningskøb* ved markeder, som til dels er oprindelsen til kongens udstedelse af købstadsprivilegier, se især, Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, bd. 6, sp. 119 ff. (ad »Handelsafgifter« v/*Hugo Yrwing*), bd. XVIII, sp. 431 ff. (ad »Told« v/*Poul Enemark,* bd. XVI, sp. 545 ff.) (ad »Stad« v/*Birgitta Fritz*); se også *Ole Fenger,* Romerret i Norden (1977) p. 77 ff. og *samme,* Fejde og mandebod (1971) p. 341 ff. - Hovedsagen var dog, at »kongen« havde store jordbesiddelser, som *dels* gav indtægter i sig selv og *dels* gav grundlaget for regalerne, jfr. ndfr. (note 33) om »Arvejord« og »Kongelev«. Se også Dansk Socialhistorie 2 (1980) p. 48 ff., 174 f., 203, 216) (Niels Lund). Kongen (af *konr* = »ædel mand«) var af »ædel byrd« og hans funktioner var oprindeligt dels militære dels religiøse, jfr. Tacitus, Germanicaus (udg. af Niels W. Bruun og Allan A. Lund (Århus 1974) kap. 7, 11, 12, se tillige Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, bd. IX, sp. 1 ff. (ad »Konge« v/*Arne Bøl* og *Herluf Nielsen*). *K. Randsborg,* Handel, plyndring eller landbrugsekspansion - Tre centrale aspekter af vikingetiden, Historisk Tidsskrift 81, 1981, p. 205ff.
14. Se herom *H. Schledermann,* Slesvig/Hedebys tilblivelse, Sønderjydske årbøger, 1966, p. 1-65 (I) og 1967, p. 1-73 (II); især II p. 2 ff. Medens *Curt Weibull, Johs.*

Stenstrup og *Erik Arup* ligesom de fleste tyske forfattere antog, at kongemagten over hele riget først etableredes i 900-tallet, finder Schledermann gode argumenter for, at den »danske« kongemagt omfattede et »større eller mindre rige omkring Skagerak«, i hvert fald »når kongemagten ud fra de udenlandske kilder var stærk«; i denne forbindelse tillægges Dannevirkeanlægget med rette stor vægt, selvom det nu er klart, at det ældste Dannevirke ligger nord for Hedeby, og selvom »halvkredsvolden« omkring Hedeby tidligst er fra slutningen af 900-tallet. Se også Schultz' Danmarkshistorie, Bd. I (1941) p. 434 ff. (v/Vilh. la Cour), Politikens Danmarkshistorie, Bd. II (1962) (T. Ramskou) p. 38 ff., Gyldendals Danmarkshistorie, Bd. I (1977) p. 148 ff. (Inge Skovgaard-Petersen), Dansk Socialhistorie, Bd. II (1980) p. 48 f. (Niels Lund), *Aksel E. Christensen,* Vikingetidens Danmark (1969) p. 25 ff., *Erik Kroman,* Det danske rige i den ældre vikingetid (1976) p. 15 f., *Else Roesdahl,* Danmarks vikingetid (1980), *Erik Moltke,* Det svenske Hedebyrige og Danmarks samling (l.c. note 7), *H. Helmuth Andersen,* Den ældste kongemagt, 1-3. Dynasti, Fra stamme til stat (Symposium på Sostrup Kloster 23.-25. maj 1984), taler om 1. Dynasti, Godfredslægten i Hedeby, 2. Dynasti, Svenskeværdet i Hedeby, og 3. Dynasti, Jellingslægten.

15. *Else Roesdahl,* (l.c. note 14), p. 57 ff., 78 ff., og i Aggersborg-problemer, Beretning fra 3. tværfaglige Vikingesymposium v/*Gillian Fellows-Jensen* og *Niels Lund* (Århus 1982) p. 70 ff. *Inge Skovgaard-Petersen* (l.c. note 14) p. 114 ff., Dansk Socialhistorie, Bind II (l.c. note 13), p. 45 f., *H. Schledermann,* (l.c. note 14) II, p. 28 ff., *H. Helmuth Andersen, H.J. Madsen og Olfert Voss,* Dannevirke I-II (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter, Bind XIII (1976).
16. Vestjysk stød (1960).
17. *Hugo Matthiessen,* Middelalderlige byer (l.c. note 12) p. 74 ff., samme, Hærvejen (l.c. note 12) p. 78 ff., *August F. Schmidt,* Fra Koldingegnen IV (1965) p. 14 ff.
18. *Peter Sawyer,* Kings and Vikings (1982) p. 75 ff., *H. Schledermann,* Skibe på ruller og i kanaler, myter, spekulationer og forskning omkring et Dannevirkeproblem, Sønderjydske Årbøger (1974) p. 5 ff.
19. *Olaf Olsen,* Nogle tanker i anledning af Ribes uventede høje alder (Ribe Amt 1973) p. 235 ff.
20. *M. Bencard,* Ribe i tusind år (1978), *samme,* Ribes vikingetid, mark og montre (1971 og 1973), *samme,* Vikingetidens Ribe (KUML 1973/74) p. 296 ff., *Stig Jensen,* Det ældste Ribe - og vikingetidens begyndelse, Beretning fra det 5. tværfaglige Vikingesymposium (Århus 1986) p. 7 ff., *Olaf Olsen,* (l.c. note 19).
21. *Niels Åge Nielsen,* Studier over Jærnproduktionen i Jylland (1924), *Rasmus Mortensen,* Jysk Jærn, Jyske Samlinger IV. Bd. (1940) p. 88 ff., *Olfert Voss,* Jernudvinding i Danmark i forhistorisk tid (KUML 1962), *samme,* Jernudviklingsanlæg i Danmark i forhistorisk og historisk tid, Arkæologiske udgravninger i Danmark 1985 (1986) p. 25 ff., se også *Vilh. Marstrand,* Varde (1942) p. 3 ff. Ved en kulstof-14 undersøgelse er det påvist, at jernudvinding fandt sted her i landet i året 210 +/- 100 år (jfr. Olfert Voss, KUML), men da der ikke er foretaget systematiske dateringer, kan det kun være en teori, at jernudvindingen begyndte på Vardeegnen og fulgte skovfældningen østpå til Hærvejslinien og nordpå, hvor malmen fandtes på den vestre og skoven på den østre side.
22. *H. Matthiessen,* Hærvejen (l.c. note 12) p. 60 ff.
23. *Rasmus Mortensen,* Hvorfor Jelling blev Kongesæde, Festskrift til C. Klitgaard (1938) p. 210; en anden amatørhistoriker er inde på samme tankegang, se *N.C. Skouvig* (l.c. note 11) p. 110 ff. *K. Randsborg,* The Viking Age in Denmark, the Formation of the State (1980), og *samme,* (l.c. note 13), finder sammenhænge

mellem økonomiske faktorer, især guld- og sølvforsyningen, og samfundsorganisationen, selvom det ikke er helt klart, hvilken vej hans lovmæssighed forløber. Ædelmetalrigdom tages som udtryk for en tilfredsstillende handel, medens fattigdom på metaller fører til plyndring ved vikingetogene i 800-tallet; at metalfattigdommen i 900-tallet ikke fører til plyndring, forklares med den nye samfundsorganisation - statsdannelsen med »Jellingdynastiet«, der forestod en indre udvikling (Trelleborgene m.v.) mod betaling i jord, p. 217.

24. *Stig Jørgensen,* Hermeneutik og fortolkning, Lovmål og dom (1975) p. 86 ff., Gyldendals Danmarkshistorie (l.c. note 14) p. 8 ff.
25. *H. Sweet,* King Alfred's Orosius (1883); se Ove Jørgensen, Alfred den store: Danmarks geografi (1985): anm. af Ole Horck i Sønderjydske årbøger 1986 p. 212.
26. Se bl.a. *Inge Skovgaard-Petersen* (l.c. note 14) p. 31 ff.
27. Dansk etymologisk ordbog, 2. udg. (1966) p. 62.
28. Se *August Steiness,* Gorm og Hardegon, Festskrift tilegnet Axel Linvald (1956) p. 333; se iøvrigt *Curt Weibull,* Om det svenska och det danska rikets uppkomst, Historisk Tidskrift for Skåneland, (l.c. note 11) p. 310 ff. identificerer Beowulfs Geater med jyderne, se også *Inge Skovgaard-Petersen* (l.c. note 13) p. 34.
29. Se *Stig Jørgensen,* Reason and Reality (1986) p. 129 ff. og 145 ff., *Erik Anners,* Den europeiske rettens historie (1983). *Uwe Wesel,* Frühformen des Rechts in vorstaatlichen Gesellschaften. Umrisse einer Frühgeschichte des Rechts bei Sammlern und Jägern und akephalen Acherbauern und Hirten (1985).
30. L.c. note 13.
31. *Ole Fenger,* Romerret i Norden (l.c. note 13) p. 70 ff., *samme,* Fejde og mandebod (l.c. note 13) p. 341 ff. Se også *Curt Weibull,* Om det danska rikets uppkomst, Scandia, bd. 50:1, 1984, p. 5 ff., henviser til, at rigssamlingen først blev en sikker realitet med Valdemar den Store efter et århundredes tronstridigheder og modstridende kongehyldninger på landstingene i Viborg, Ringsted og Lund.
32. (o. 1200). Danmarks gamle købstadslove I (1951) p. 3 ff., *K. Randsborg (l.c. note 13).*
33. *Anders Andren,* Den urbana scenen, Acta Archaeologica Lundensia, Series IN 8 Nr. 13 (1985) p. 72 ff., Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, bd. IX, sp. 434 ff. (v/*Jerker Rosen*). *K. Randsborg* (l.c. note 23), p. 126 ff, og (l.c. note 13), p. 211.
34. *Inge Skovgaard-Petersen* (l.c. note 13) p. 66 ff., Dansk Socialhistorie 2 (l.c. note 13), p. 35 ff., *K. Randsborg* (l.c. note 23), p. 52 ff., og (l.c. note 13), p. 209. *Else Roesdahl* (l.c. note 14) p. 61 ff.
35. Se ovf. note 8. Det fremgår af *K. Randsborg* (l.c. note 23) p. 59, jfr. kortet p. 128, at den organiserede landsbyudvikling især fandt sted i sen vikingetid, og at udviklingen af »stormandsgårde« foruden Limfjordsegnen især kendetegner Øst- og Sydjylland med Fyn og omliggende øer, og at den sociale stratifikation indtil da var begrænset, jfr. l.c. p. 143 ff.
36. Se ovf. note 6 med kortet p. 48-49.
37. Jfr. Referatet af møde i Dansk Selskab for Oldtid og Middelalder 30.5.1985.
38. *Else Roesdahl* (l.c. note 15), *Flemming Nielsen* og *Søren Balle,* Aarhus i vikingetiden, Aarhus Stifts Årbøger, 1985, p. 113, *Olaf Olsen,* Tanker i tusindåret, Skalk 1980, H. 3, p. 18 ff. vil derimod henføre Trelleborgene til Svend Tveskægs tid; se herimod *Niels Lund,* Fortid og nutid, 1982, p. 520 f., *K. Randsborg* (l.c. note 23) p. 97 ff.
39. *Inge Skovgaard-Petersen (l.c. note 13) p. 32, P. Sawyer* (l.c. note 18), *Curt Weibull* (l.c. note 11) p. 322 ff.; men *Olaf Olsen* (l.c. note 19) p. 239 ff.

40. *H. Matthiessen,* Hærvejen (l.c. note 12) p. 60 ff.
41. *Olaf Olsen m.fl.,* Fyrkat, en jysk vikingeborg (1977) p. 96 ff.
42. *P. Bredsdorff* (l.c. note 12) p. 55, jfr. p. 48 ff.
43. Se *Inge Skovgaard-Petersen* (l.c. note 13) p. 66 ff., der dog mod teorien nævner, at det angel-saksiske sprog er et vestgermansk og ikke et nordgermansk sprog, medens indskriften på guldhornene, der er fra 300-400 tallet e.Kr., er med nordgermanske runer, hvilket taler mod udvandringsteorien. Omvendt har en stednavneforsker hævdet, at savnet af -ing navne fra Hardsyssel, Himmerland med Angel og Sydøstfyn kan hænge sammen med, at der netop fra disse egne er sket en kraftig udvandring - cimbrer og angler -, se *H.V. Clausen* (l.c. note 8) p. 136. Tilsvarende kan det næsten fuldstændige fravær af -um (-heim) navne i de »angelske« områder pege i samme retning, idet -ham navnene er rigt repræsenteret i England; når *Kr. Hald,* Vore stednavne (l.c. note 8) p. 60 f., vil se denne ejendommelighed som udtryk for, at -heim navnene er af yngre dato, er dette formentlig forkert, jfr. *Aage Houken* (l.c. note 8) p. 54, der mener, at -um bebyggelserne omkring Limfjorden og i Himmerland har været genstand for en nybebyggelse. Spørgsmålet er så om emigrationen kan forklare modsatte stednavnereaktioner i »Angel« og »Himmerland«, medmindre forklaringen skal søges netop i *Bedas* oplysning om, at Angel forblev folketom en længere tid, hvorved stednavnene gik tabt, og at det samme ikke var tilfældet ved cimbrernes udvandring 400-500 år tidligere; se tillige *J. Sandström,* den nuværende bybebyggelsens uppkomst. Några synpunkter, Fornvännen (1910) p. 77 ff., der forklarer en modsætning mellem stednavne og bosætningshistorie på Bornholm med påvisning af en stor emigration o. 300 e.Kr. og en senere ny bosættelse på samme steder, og *Ulf Näsman,* Eketorp (KUML 1973-74) p. 299 ff. *K. Randsborg,* (l.c. note 23), p. 45 ff., og (l.c. note 13), p. 206 ff.
44. *H.V. Clausen* (l.c. note 8) p. 136 ff.
45. Se ovf. note 43.
46. Danmarks historie, bd. I (1961) p. 490 ff.
47. *Aksel E. Christensen* (l.c. note 13) p. 30 ff., der henviser til, at det arkæologiske materiale fortrinsvis omfatter grave fra ældre romersk jernalder, d.v.s. 200 e.Kr., og derfor ikke kan forklare en *senere* indvandring af danerne. Denne indvendig er vel ikke afgørende, hvis vi forestiller os, at anglernes emigration og danernes immigration var en gradvis proces (anglerne kunne - hvad der er sandsynligt - indledningsvis være vandret mod sydvest til den frisiske kyst).
48. *Erik Kroman,* Musikalsk Akcent i Dansk (l.c. note 7).
49. *Erik Kroman,* Fortid og nutid (l.c. note 7) synes her at ville betragte »dobbeltaccenten« som et oprindeligt svensk træk i det danske sprog i modsætning til et oprindeligt stød i sproget bevaret i de øvrige dialekter. *Ekkehard Aner,* Zur Schwedenherrschaft in Haithabu, Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Bd. 87 (1962) p. 391 f., *Kr. Hald,* Vore stednavne (l.c. note 7), *Birthe Hjorth-Pedersen,* Bebyggelsesnavne på -by sammensat med personnavne (1960).
50. *Johs. Stenstrup,* Danmarks Sydgræse (1900) p. 80.
51. Politikens Danmarkshistorie (l.c. note 14) p. 94 f.
52. *Ptolemæus* (100-tallet e.Kr. græsk geograf i Alexandria) nævner flere jyske stammer: cimbrer, funduser, haruder, kaler, cobanuder, sabalinger og singuloner.
53. *Else Roesdahl,* Danmarks vikingetid (l.c. note 14) p. 78 ff., *Inge Skovgaard-Petersen* (l.c. note 14) p. 114 f., *H. Schledermann,* (l.c. note 14) I p. 22 ff., II p. 36 ff. *K. Randsborg* (l.c. note 23), p. 152 ff., og (l.c. note 13), p. 212 ff.
54. *P. Bredsdorff* (l.c. note 12) p. 46 ff.

55. *Hans Neumann* (l.c. note 6) p. 33 ff., *Else Roesdahl* (l.c. note 14) p. 51 ff. og 105. *Aksel E. Christensen* (l.c. note 14) p. 110, *Hugo Matthiessen,* Hærvejen (l.c. note 12), *P. Bredsdorff* (l.c. note 12). Se også *Mogens Skjødt,* i utrykt rapport om Vejene i Aarhus amt.
56. *Sophus Müllers* teori (l.c. note 12) understøttes dog af *P. Bredsdorffs* kort (l.c. note 12) p. 27, der viser, at hovedvandskellet netop går i den linieføring, som angives af *Sophus Müller.*
57. *J.T. Lundbye* (l.c. note 12).
58. Ovf. note 12.
59. *M. Skjødt* (l.c. note 54). *K. Randsborg* (l.c. note 23) p. 75 ff.
60. *H. Matthiessen,* Middelalderlige byer (l.c. note 17) p. 37 ff., *Else Roesdahl* (l.c. note 14) p. 85 ff.
61. *P. Bredsdorff* (l.c. note 12) p. 55.
62. *Else Roesdahl* (l.c. note 14) p. 86 f., 43 f.
63. *H. Matthiessen,* Hærvejen (l.c. note 12) p. 60 ff., *P. Bredsdorff* (l.c. note 12) p. 48 f. *K. Randsborg,* (l.c. note 23) p. 75 ff. og 85 ff.
64. *Ingrid Nielsen,* Middelalderens Ribe (1985) p. 44.
65. *Ingrid Nielsen* (l.c. note 64) p. 44, *August F. Schmidt,* Tværvejen, Fra Koldingegnen IV (1965) p. 25 ff.
66. *Erik Kroman* (l.c. note 7) p. 81 ff.
67. Se allerede *Curt Weibull* (l.c. note 28), *P. Sawyer* (l.c. note 18) p. 52 ff., 144, og Dansk Socialhistorie 2 (l.c. note 13) p. 171 f. *K. Randsborg* (l.c. note 23) p. 126 ff., og (l.c. note 13) p. 210 ff., antager, at også fremkomsten af storgårde og begravelser med våben er udtryk for, at der i »Jellingdynastiet«s tid opstår en klasse af stormænd, der er afhængige af kongemagten.
68. Se senest *Erik Moltke,* Det svenske Hedebyrige og Danmarks samling (l.c. note 7) p. 20 ff.
69. *Lis Jacobsen* (l.c. note 7) p. 86.
70. *Erik Moltke* (l.c. note 67) p. 16 ff.
71. *Asgaut Steiness* (l.c. note 7), *Inge Skovgaard-Petersen,* (l.c. note 13), p. 162, afviser enhver kildeværdi.
72. Ovf. note 7.
73. (l.c. note 6) p. 106 ff.
74. (l.c. note 73) p. 121 ff.
75. (l.c. note 28).
76. *R. Hornby,* (l.c. note 9).
77. *Erik Kroman* (II) (l.c. note 7).
78. (l.c. note 11).
79. Ovf. note 21.
80. Ovf. note 33 (snarest Fyn og Østjylland). *Erik Moltke,* Det svenske Hedebyrige og Danmarks samling (l.c. note 7) tilslutter sig Skouvigs teori.
81. At det kunne være Gorm den Gamle, antager *Niels Lukman,* hvilket Inge Skovgaard-Petersen kalder en morsom tanke, men udokumenteret.
82. Ovf. note 3.
83. Se *Asgaut Steines* (l.c. note 7) p. 337 ff, *Aksel E. Christensen* (l.c. note 13) p. 201.
84. Se *Curt Weibull,* De danska och skånska Vikingetågen till Västeuropa under 800-talet, Scandia, bd. 43, 1977, p. 40 f., tager dog afstand fra denne teori, som senest er tiltrådt af Aksel E. Christensen, men som oprindeligt er fremsat i 1906 af den norske historiker Alexander Bugge.
85. »Haraldsborg« ved Roskilde er blevet opfattet som opkaldt efter *Harald Kesja,*

Erik Ejegods ældste søn, se *Jørgen Olrik* og *Fritze Lindahl,* Festskrift til Harald Langberg (1979) p. 214 f., men Olrik tilføjer, at Knytlingesagaen omtaler Harald Kesja som kong Niels' mand, og betragter borgen som kongernes gamle borg, som Harald Kesja har forstærket. - Samme Harald Kesjas voldsomme død har givet anledning til nogen debat, *Fr. Orluf,* Hvor dræbtes Harald Kesja, Danske studier (1952) p. 54 ff., idet Roskildekrøniken taler om Scipyng, Sv. Aggesen om Jelling og Saxo om Scypetorp; i modsætning til *H. Matthiessen,* Hærvejen (l.c. note 12) p. 61, antager Orluf, at ikke Jelling, men at Skibing ved Skanderborg var stedet for drabet; begge steder fandtes en kongsgård, Harald Kesja kunne formodes at søge tilflugt i, da han var flygtet over Kattegat til Jylland, i Jelling og vest for Århus.

Andre bøger fra Aarhus Universitetsforlag

Kim Tørnsø
Djævletro og Folkemagi
Trolddomsforfølgelser i 1500- og 1600-tallets Vestjylland
166 sider, illustreret. 1986.

Hans Jørgen Frederiksen (red.)
Det europæiske klostervæsen
120 sider, illustreret. 1985.

Christian Kvium og Birgitte Wåhlin (red.)
Mentalitetsforandringer
Studier i historisk metode bd. 19
164 sider. 1987.

Kirsten Hastrup (red.)
Tradition og historieskrivning
240 sider, illustreret. 1987.

Ulf Näsman (red.)
Folkevandringstiden i Norden
En krisetid mellem ældre og yngre jernalder
200 sider, illustreret. 1987.

Lexicon Mediae Latinitatis Danicae
Ordbog over dansk Middelalderlatin
10 bind. 1987- .

Bestilling gennem boghandelen eller direkte fra
Aarhus Universitetsforlag, Aarhus Universitet, 8000 Århus C

AARHUS UNIVERSITETSFORLAG

ISBN 87 7288 070 8